

оркоид Бранислав Руски

Бранислав Руски:

НАРОДНИ ОБИЧАЈИ У ОХРИДСКОЈ КОТЛИНИ И У ПРЕСПИ

Рѣкопис на машина; 51 лист.

(69) (69) 62/1

N A R O D N I   O B I Č A J I   U   O H R I D S K O J
K O T L I N I   I   U
P R E S P I

Ohridska Kotlina i Prespa razdvojene su uglavnom Galičicom, Petrinskom Planinom i prevojem Bukovom, trima prilično visokom i ne lako prohodnim prirodnim branama. Obe kotline su povezane trima glavnim saobraćajnim pravcima: jedan je put za pešake i natovarenu stoku koji vezuje sela jugoistočnog dela Ohridskog Jezera sa selima jugozapadne Prespe i prolazi prevojem između Ljubaništa i Leskoveca; drugi je stari put koji je vezivao a i sada spaja Ohrid i njegova neposredna sela sa naseljima središnjega dela Prespe preko Petrina; treći je današnji kolski široki put koji spaja Ohrid sa Resnom preko Koselja, Opeince i negdašnjeg Bukova. Ovim saobraćajnim prolazima je od starih vremena bilo uzajamnih odnosa između stanovnika Ohridske Kotline i Prespe. Ali te veze nisu mogle uticati da se stanovništvo obeju kotlina izjednači u nekim stranama svoje kulture. Međusobna razlika sve više raste ukoliko se zalazi dalje od njihovih dodirnih tačaka. To se naročito zapaža u nošnji, a potom u jeziku i u još nekim odlikama njihova duhovnog života, iako ne toliko u običajima. Zato je ipak naučno opravdano izdvojiti Ohridsku Kotlinu od Prespe, i smatrati ih kao dve zasebne etničke oblasti.

Ohridska Kotlina je iskidana oblast i prirodnim preprekama je podeljena na nekoliko predeonih celina, od kojih svaka za se ima svojih izrazitih odlika narodne kulture, iako je njena prošlost znatno izmešala stanovništvo i stvorila pogodbe za etničko izjednačavanje. Na zapadu je predeo Drimkol, koji se deli na Ohridski ili Struški Drimkol i na severniji Dedarski Drimkol; na severu je mala i brdovita Malesija; istočno od nje, odvojena Karaormanom i Slavejom, pruža se Debrca, koja se deli na Gornju Debrcu i Dolnu Debrcu; istočno od Ohridskog Jezera i južno od Debrce nalazi se Ohridsko Pole; i na sredini, između tih predela i Ohridskog Jezera, pruža se Pole /Struško Pole/ sa Dolnim Selima i, na njegovim istočnim planinskim obodima, Gornjim Selima, koje je na zapadu ograničeno Crnim Drimom a na istoku od Steskina tesnaca blizu Klimeštana do manastira Svetog Razma. Prirodni uslovi, privredne prilike i događaji u prošlosti dali su svoj odraz na neke razlike u jeziku, životu, nošnji i običajima kod makedonskog stanovništva. Dok se, na primer, u severnom delu Drimkola čuju reči u kojima se stari nosni samoglasnik $\text{\AA}$ izgovara kao "o"/"roka", "dob", "zob", "zoban", "skop"/, u njegovu južnom delu se većinom izgovara kao "e"/"reka", "deb", "zeb", "zebun", "skep"/. Taj isti stari glas se u Malesiji izgovara većinom kao redukovano "Ä"; u Debrci, Struškom i Ohridskom Polju uglavnom kao čisto "a", a u Struzi i Ohridu često kao poluglas "ä". Ove i druge jezične osobine Ohridske Kotline veoma privlače naučnike i izletnike.

Prespa je znatno viša od Ohridske Kotline, ali je podeljena na manji broj predela: na Gornju Prespu između Osoja na jugu, Galičice na zapadu, sigle na severoistoku, i đavatskog prevoja i zapadnih Peristerovih venaca; na Donju Prespu koja počinje od sela Slimnice i ulazi na grčku stranu; i na Malu Prespu, koja se pruža oko zaiva između našega sela-Kenskog i Nivica na grčkoj i arbanaškoj strani. Na našem zemljištu je cela Gornja Prespa, manji deo Donje Prespe i jedno naselje Male Prespe. međutim, između Gornje Prespe i Donje Prespe nema prirodnih prepreka, dok je Mala Prespa odvojena malim planinskim grebenom koji se spušta od Galičice na istok u Prespansko Jezero i zove se imenom Osoj. U ova tri predela ima i etničkih razlika, osobito između Gornje Prespe i Donje Prespe.

OBIČAJI U OHRIDSKOJ KOTLINI, ma da se među sobom razlikuju negde više /na primer Malesija i Ohridsko Polje/ drugde manje/Drinkol i Dožja Sela/, ipak se u svojoj osnovi mogu svesti na jedan opći oblik.

Društveni običaji.— Glavno mesto među običajima narodnim u okolini Ohridskog Jezera zauzimaju društveni običaji, to jest narodna nepisana pravila u vezi sa trima glavnim trenucima u životu čoveka u društvu, sa rođenjem, ženidbom i udadbom, i smrću.

Običaji o rođenju.— U celoj okolini Ohridskoga Jezera, u nizinskim i u planinskim selima, roditelji žene ~~xxxxxx~~ svoju decu zato da dobiju snagu za rad u ženi i u deci. Iz tih privrednih osnova shvatanja braka proističu mnoga običaji u vezi sa njim. Brak bez dece se smatra velikom nesrećom. Zbog neznanja, uzroci nerađanju se pripisuju mnogim tajanstvenim silama. Često se smatra da su ženi ili mužu napravljene čini/"mađiji"/ od kojih se ne može doći do oplodjenja. Za takva lica se kaže da su vezana /"vrzani"/. "Od vrzano" se traže razna srestva za odrešenje: opasuju se crkve svećama ili predom /o njenoj slavi/, odlazi se na razne lekovite vode posvećene nekom danu u sedmici /"stredečna", "petočna", "nedelečna"/, kao što je, na primer, izvor Plači Kruša u području Trebeništa koji je "stredočna voda", pa se njome rano umivaju, prskaju, od nje piju, i ~~xxxxxx~~ nju stavljaju darove ili znakove/"nišani"/ ili bacaju u nju novce, — ili se traži pomoć od "babički", koje "mađervet" so jažici od Sveti Jon" i tako leče zavezane. Za vreme trudnoće žena mora da se pridržava mnogih narodnih odred~~ba~~ i verovanja kojima se želi da utiče na porod. Smatra se da joj se mora dati sve od jela i pića koja vidi kod drugoga, pa i sve što zaželi. Ako ma šta ukrade, pa se rukom dotirne za kožu nekoga dela svoga tela, na tom istom mestu će se savoriti na detinjoj koži mladež nalik na ukradeni predmet. Ako žena bude urečena /ak-o dobije "zarek"/ ili ako na nešto naiđe /"prestretenije"/, veruje se da ne može lako da rodi. Tada se pozove neka stara iskusna žena da joj baje /"kušat"/ sekirom, preslicom /"so furka"/, vodom u sudu i žeravicom. Bajalica tom prilikom izgovara i ove reči:

Preku voda pominav, ne se šdaviv;

Preku žar pominav, ne s' izgorev;

Preku sećira pominav, ne se prēkov.

Posle toga ženi će se olakšati i rodiće bez teškoća. Trudna žena radi u polju ili po kući do poslednjeg dana pre porođaja. Zato su česti slučajevi da se porodi i u polju, na radu. Ako je kod kuće, čim oseti porođajne bolove, žena se povuče u zasebno malo odeljenje /"odajče"/ ako ga ima, ili ostane sa svekrvom ili starijim ženama u odeljenju oko ognjišta u kome se gotovi i spava /"na kat"/, a za to vreme iziđu iz te "kuće" svi muškarci, osim ako su zaspali u toku noći. Obično muž ili neko grugi od čeljadi pozove pozove iskusniju seosku babicu /"babu"/, i ona zajedno sa svekrvom ili starijim je-trvama pomaže porodilji. Ako nema takve "babe", pozove se i svaka iskusnija stara žena iz susestva. Babica prihvata dete, okupa ga hladnom vodom i povije u nove ili oprane pelene, koje su češće bile od vunene nego od pamučne tkanine. Pod porodilju se potom stavi slama, na kojoj leži tri dana/"taka ostano od staro"/. Porodilja se do šeste nedelje zove "leunka". Posle trećeg dana slama se počisti i baci na smetlište /"bunište"/, a ne valja u vatru. Da ne bi obolela od porođajne groznice /"unai"/, od koje se veruje da se ženi iskrive usta i pamet poremeti, babica ili druge žene joj stave u pojas ili u nedra ~~mxix~~ glavicu crnoga luka /"kromid"/. Porodilja će od njega čupkati i jesti svakoga dana pomalo za šest nedelja. Ako luk pojede ranije, da joj se druga glavica. Da ne bi dobila "unai" ili ako se pokažu znaci da će oboleti od njih, nađe se žena koja zna da baje pomoću prave povratika /"vratika"/, kojom prilikom izgovara nerazumljive reči /a i ne kazuje ih drugima da bi delovale uspešno/.

Trećega dana ležanja na slami porodilja prvi put ustane i ide na

vodu ogrnuta gunjem i ponese malo hleba. Na česmi ili bunaru se popraska vodom po licu i grudima, pokvasi zalogač hleba, napuni zemljane sudove, i dođe kući da pojede hleb.

Treće večeri majka obuče dete u košuljicu od beloga platna, a sad od ma kakve druge pamučne tkanine /"basma"/. Posle večere dete se uzgigne, zaigra u rukama i otpeva mu se neka dečja pesmica. Potom mu se metne u ruku srp, da bi bilo dobar ratar; tesla /"sčepar"/, da bi umelo da delja i pravi drvena oruđa; motika, da nauči da obrađuje kukuruz /"da prašit čenka"/; kosir /"sor"/, da reže loze vinove; novčić ili novčanik, da nauči da računa i zarađuje novaca. Ako je žensko, odnese se na naćve i učini da ih dodirne rukama, da bi znalo mesiti hleba; stavljaju mu se naizmenično igla, da nauči šiti; motovilo /"mālka"/, da mota pređu /"da māt pređeno"/ i da je prerađuje u sukno ili druge tkanine; čarape, da plete i čara; "parta"/vez na grudima/, da nauči da veže; a zatim i ostale predmete koje dobija i muško dete. Oko ponoći, u "zlo doba" te večeri doći će tri sudaje /"narečnici"/ da odrede detetu sudbinu u životu: što mu one dosude tom prilikom, to ga mora snaći u određeno vreme. Pošto sve zajedno dođu, prva govori najstarija, a za njom srednja. Njihove reči ne odlučuju o smrti, nego šud najmlađe, najodlučnije, ali se mora dogoditi sve što zajednički kažu.

Do prve nedelje, do dana krštenja, dete se zove imenom "Krže". Ako nekršteno dete umre, zakopaju ga bez svećenika izvan groblja. Za prvim detetom majka ne sme plakati niti ga sme drugojače žaliti i ne ide na sahranu zato da bi joj se držala druga deca.

Kada navrši nekoliko desetina dana, detetu se stavlja na kapicu nišador da bi se sačuvalo od zlih uticaja, osobito od uroka.

Običaji o krštenju. — Za krštenje se u kući sprema dva do tri dana ranije. Tada se uređuje i čisti kuća, mese pogače i nabave darovi za kuma ili kumu, za njihovu najbližu rodbinu, za svećenika i za babicu. Na dan krštenja babica odnese dete u crkvu, a neko drugi ponese mlake vode u đumu, pogače i neki dar za ~~pap~~ svećenika. Tamo ih dočeka kum sa rođacima svojim i kumčetovim. U nekim kućama i kum nosi dete na krštenje, a babica samo đum. U crkvi, posle verskog obreda i svih reči koje izgovori svećenik i ponovi kum, ranije se dete krštavalo u zemljanom krstioniku /"krštalnik"/, a sad u emajliranom /"čingen"/. Kum je nadevao ime prema svecu koji je bio na dan rođenja ili koji će naići za nekoliko dana. Imena je određivao i po dedi ili babi. A ako majci ne traju deca, davao je imena Trajan ili Trajanka, Stojan ili Stojanka /da bi zatrajala i ostala u životu/. Kada se više ne šele ženska deca, krštavala su se imenom Dosta. Čim se svećeniku javi ime, neko od prisutnih, obično deca ili devojčice, otrči roditeljima i saopći ime detinje, i za tu vest dobije od njih poklon u novcu i slatkišima. Po krštenju se svećeniku plati i da pogača i još neki poklon /obično marama ili čarape/. Potom se svi upute roditeljima kumčetovim. Do kuće ~~do~~ nosi kum u naručju sa svećama, a može i babica. U kući se čestita, sedne za postavljenu sofere ili stolove, pije rakija uz mezeluke, pa se priđe ručku. Na odlasku, prilikom pozdravljanja sa roditeljima, poželi im se još koje dete, osobito suprotnoga pola /ako je bilo žensko i ako nemaju mnogo/, zdravlje i sreća krštenome, pa se na povoj detinji ostavljaju manji darovi, obično novci. Tom prilikom ~~pakim~~ roditelji poklone kumu čarape, košulju, ubrus, maramu ili "tulben"/belu povezaču za glavu od tila/, a nešto od toga i njegovim ukućanima i babici.

Porodilja na kraju šeste nedelje ode u crkvu "na molitvu". Crkva ne mora biti u selu, nego i neka izvan njega, kojoj se zavetovala da će je pohađati u težim časovima trudnoće, porođaja ili bolesti deteta. Tek posle toga vremena ide na poljske radove i uvek nosi dete u kolevcu /"lelajka"/ preko svoje glave. Pre izlaska mora da okusi nešto, da je ne bi, počev od Marta /"Letnika"/ "razbila" kukavica, što bi izazvalo ili njenu smrt ili nekoga njenog iz kuće. Na radu u polju napravi od granja hladovinu, ali nikako ispod divljih ~~ruža~~ /"šipoi"/, jer su opasni za svakoga /"ni da po-

minjiš kraj nima, ni da ji sečiš"/, pošto se u njima kriju vile i vilenjaci /"nadvorničarki" i "nadvorničari"/, koje ne treba ni pomenuti /"tije, spolaž mu nima"/. Neko od njih može svakoga da razboli od uzetosti nogu ili ruku, da ga oneme, ili da ga oslepe. Sa posla se porodilja mora vratiti pre zalaska Sunčeva /"pred zajsonce"/, jer ne valja za njeno mleko/i ono može zaći, usahnuti/.

Običaji o ženidbi i udadbi. — Veridba. Otprilike od petnaeste godine /što zavisi od razvijenosti telesne/ poditelji počinju da razmišljaju o svo- me sinu kako će ga oženiti i koju će mu devojku uzeti. Kada stigne za ženid- bu, taj momak se zove "junak". Ranije nisu za stupanje u brak odlučivali mo- mak i devojka, nego su o izboru bračnoga druga odlučivali roditelji. Oni su pratili život i rad devojaka iz pojedinih kuća u selu, osobito na "sretse- lu", gde se igralo kolo i izvodile druge zabave mladića i devojaka, gde su se i mladi zagledali, ali bez prava da roditeljima izraze svoje želje. Rodi- telji su smatrali da je dobra svaka devojka koja je zdrava i radina i koja ima čestite i imućne roditelje. Po takvu devojku bi slali posrednike /"stroj- nici"/ momkovi roditelji devojkinim roditeljima i saopćavali želju momkovih roditelja. Posrednici su tom prilikom hvalili momka, tražili pristanak, i pre- govarali o uslovima. Ako devojkin roditelji ne vole momka o kome se govori, oni obično kažu da je devojka mlada ili da još nisu ništa spremili za nju. U slučaju pristanka, devojkinim roditeljima se davalo dvesta do trista gro- ša i obuća za njene ukućane. Ako se slože, momkovi roditelji pošlju u odre- đeni dan, obično odmah posle date reči, razne poklone za devojku: prsten, "pan- dzur"/za kosu/, i igle za kosu, vunenu povezaču za glavu, "čaprag", sapun za lice/"miskin" ili "kirid"/, a često i za pranje rublja, zatim obuća lakovana /"kanduri od videlo"/, tulben, bombone/"šećer"/ili drugo slično. To darivanje se zove "puštanje nišani", i tada se u kući devojke časte rakijom uz čestita- nja. Tom prilikom roditelji ihi opet posrednici zakažu dan veridbe/"vršenje"/. Do te svečanosti, prema dobu u godini, momkovi roditelji šalju o prazniku /"sveden"/ devojkinu kući poneku jabuku, lubenicu/"karpuz"/, trešnje/"čerešni"/ a o Lazarevoj suboti i kestenje. Ranije ~~xx~~ se po ravničarskim selima oko O- hridskog Jezera išlo na prstenovanje/"na stroj"/ o Lazarevoj suboti, ali su neki to činili i o Uskrsu. Za taj dan momkov otac zove rođake i prijatelje najpre u svoju kuću na čašćenje rečima: "Da poelite da doite na rakija da pi- jame", a pozvani mu odgovara: "Da se živi, i na pomal da s ivčekaš!" a posle čašćenja pićem kaže svima: "Da poelite da doite kaj svaton na stroj", a daljim rođacima, susedima i prijateljima/"šćo se poalčak"/: "Da poelite da ne po- pratite kaj svaton na stroj". Tada se krene devojkinu kući i u zamotuljku ponesu darovi /"peškeši"/, prstenje, oboci/"ubetki"/, narukvice/"beleziji"/, ogrlice /"derdani"/, a ranije kolani s novcem, široki kao "popradzi od konji- te", male pregače/"akutinčinja"/sa resama, a sam momkov otac donese prsten okićen novcem i kolan. Tada se u kući, često i u prisustvu svećenika, vršilo prstenovanje na taj način što je budući svekar davao prsten devojci. Tom prili- kom je davao i ugovoreni novac za devojku, obuću za budućeg prijatelja/"sva- ta"/, a često i drugo što za ostale ukućane. Potom su sedali da najpre nešto popiju pre ručka, pa su pristupali jeli i piću, a potom su se razilazili uz razna čestitanja i želja verenicima. — Svadba. Devojka se sprema za udadbu još od dvanaeste do trinaeste godine, a udavala se tek blizu tridesete godine, a u to doba su se i mladići ženili /"a ne kō sega kao pilinja"/. Tada joj i roditelji pomažu da nabavi stvari za svoju spremu/"ruvo" ili "čeiz"/. Kupovali bi joj čuvene "brežanske kovčege"/iz Brežana u Debrci/i u njega bi slagala sve što uradi. Tada se učila da plete šarene čarape, da veze klašenike, na ko- šuljama "korki" i "crnki"/šare na rukavima/, "čikminja"/ažur na polama i stano- vima/sa fulom /"so kumanistra od babać"/ili svilom /"so koprina"/. Vezla je i marame, pravila "grlinke", "sokaje" i "sokajčinja so pobradnik". Nekada je do udadbe mogla spremi i navesti po dvesta do trista stvari, od kojih su većina imali da budu darovi, jer su se od veridbe do venčanja pokloni da- vali tri puta: najpre o prstenovanju, potom o Lazarevoj suboti, i o venčanju.

Ranije je od veridbe do venčanja moralo proći po godinu do dve godine, da bi devojka mogla sve spremi ti što joj treba za svadbu. Do svadbe se vereni-
nici nisu nikako gledali ni sastajali. Govori se da su od stida izbegavali
svaki uzajamni pogled, a kamoli da ~~govore~~ govore; "i od kuće nívno begaja".
Kada bi prošlo određeno vreme od prstenovanja /"odkoga će se stroevet"/, če-
kalo se da naiđe veći praznik kada se ne posti, obično Mala gospođa /"Preči-
sta"/, Sveti Nikola ili koji drugi svetac. Pre tih praznika, o Mitrovdanu, ve-
renikov otac bi otišao ocu vereničinu i tom prilikom bi mu rekao da treba
za određeni praznik da se spremi, jer je odlučio da uzmu verenicu za sina.
Posle toga je davao prijatelju ugovoreni novac. Zatim se nastavljalo sa većom
ili manjom užurbanošću spremanje za svadbu i venčanje u obe kuće i nabavlja-
nje pića, mezeluka, jela, i srestava za pozivanje /"kanenje"/ na svadbu: jabuke,
vina, ubukliji ili "karti", pogače. Na nekoliko dana ranije verenikova porodica
odredi za sebe dva devera /"pobratimi"/, od kojih je jedan stariji /obično
oženjen/, a drugi mlađi. Potom starešina kuće /"domaćin"/ pozove svećenika, ku-
ma i starijeg devera i kaže im o danu svadbe. U neki dan pre svadbe, a obično
u subotu ujutru, verenica ode sa drugaricama rano na česmu ili seoski bunar
sa krčazima da donese vode za pranje kose, i tada joj one pevaju ovu pesmu:

Mome odit na voda

So dve stomni šareni,
I bećarče po neja

So bastumče vo raka,

I na mome mu vikat:

"Postoj, mome, počekaaj,

"Da ti reča dva zbora,

"Podaj mi go stomneto

"Voda da se napija,

"Uste da si joplakna,

"Srce da si jolada".

Se izmami mometo,

Mu podade stomneto.

Ne je vati za stomne,

Tuk je vati za raka,

Je iskrši prstite,

Prsti sosi prstenje.

Vikna mome da plačit:

"Lele j bože, do bogal

"Kak' će s' joda do doma,

"Mama će me joperit,

"Tate će me zakolit!"

"Molči, mome, ne plači!

"Če ti kupa đerdanče,

"Na đerdanče vlorinče".

"Nejćum, ludo, đerdanče!

"Mama će me jopitat

"I će me razopitat:

"Kamo ti go prstenot

"So dvanajset kamčinja?"

Dan pre svadbe /u subotu/ deveri uzmu pogače i bukliju sa vinom i idu naj-
pre svećeniku, pa kumu, zatim ostaloj rodbini, i najzad susedima i prijatelji-
ma. Dajući im komad pogače i pružajući im bukliju, oni kažu devojka i mladim
ženama: "Da poelite da dojte večerov na svajća" /kada se mesi pogača zvana
"svajća" ili "svaća", a uopće svima: "Da poelite da dojte utre za rados, za
svatoi da ojme". Od vereničine kuće takođe dan pre svadbe ide neko, najčešće
muško, po svojoj rodbini /"po farata"/ i, pružajući jednu jabuku, poziva: "Da
poelite da dojte utre da čekame svatoi". Prilikom pozivanja se uvek čestita
i poželi da se to isto desi mlađem u kući odakle se poziva, a pozivač /"ka-
nač"/ zahvali i to isto poželi pozvanom /ako ima neoženjenih i neudatih/ ili
im poželi zdravlje i dug život. Svaća se mesi u subotu predveče uglavnom kod
verenikove kuće. Takva ista pogača mesi se te večeri i kod verenice, ali se
ona ne zove uvek imenom "svaća", nego pogača. Svaću mese devojke ili mlade
žene "od čisto brašno" /pšenično/, koje proseju kroz vrlo sitno sito, i bez
kvasca ili kiselog testa, a nekada dodaju samo "maju", napravljenu od nauta
/"slantok"/, koji se čuva u stakletu sa vodom. Za vreme sejanja brašna i me-
šenja svaće devojke ili mlade žene pevaju ovu pesmu:

Svajća se sejti, mila le majko, svajća se sejti.

Ako se sejti, mila le majko, koj će je mesiti,

Koj će je mesiti, mila le majko, koj će je pečiti?

Sejti je, sejti, mila le majko, devojčina druška,

Mesiti je, mesiti, mila le majko, devojčina druška,

Pečiti je, pečiti, mila le majko, devojčina druška.

Kada se umesi, išara se viljuškom /"so nabodno"/, obično u vidu krsta, ostvi

se da stoji samo kratko vreme, dok se spremi i ugori crepulja i sač. Devojke mese i drugu pogaču, samo tako našarana kao svaća.

U nedelju ujutru svi rano ustanu i brzo urede kuću, spremne stolove, postavljaju rakiju, kisele paprike ili još nešto za mezeluk, a u kuhinji/"u kuću"/ podgreju jela koja su se skuvala u subotu. Tada je veselje i kod verenika i kod verenice. Kod verenice obično do pre ručaka. Kod verenika, koji se od toga dana počinje zvati imenom "zet", dođu "starosvat"/obično je to lice koje je bilo "strojnik"/, kum/ko ga je krstio/, oba devera/"postar pobratim" i "pomal pobratim"/, "bajraktar" i mnogi od rodbine. Tada je kum u prisustvu neke zetove rođake i drugih devojaka brija zeta. Ovo mu je često bilo prvo brijanje u životu. Devojke su za to vreme pevale ovu pesmu:

Zet se bričiti v šarena odaja.

Ivo mi se milno milovaše:

"Ore kume, kume Kostadine,

"Ubô, lepo da me izbričite,

"Ot će oda vo čuždono selo, /Ako je nevesta iz drugoga sela; a ako je iz istoga, kaže se: "Ot će oda vo čuždana mala"/

"Čuždo selo, vo čuždana kuća, /Ili: "Čužda mala, vo čuždana kuća"/

"Tamu će se šega podbivaet".

Kod verenice, koja se od nedelje počinje zvati rečju "nevesta"/u Malesiji/ ili "neesta" i skraćeno "nēsta" /u okolini Ohridskog Jezera/, još izrana se skupe njene drugarice, odu u "odajče" ili "vodajče" zajedno, pa je vesele pesmama, oblače, kite; dođu joj i mlađe i stare žene, pa je poučavaju kako da se drži i šta da radi za vreme venčanja i svadbe, pomažu joj da se obuče u sasvim nove haljine. O venčanju obično nosi "džube potstēno" kožom od kune na prednjim obodima, preko "zebuna" ili "zabana". Na glavi je ranije imala "gajtan" sa "Sokajem" ili "sokajčetom" "so pobradnikom" i "so čukule" na vrhu. Uz to se kitila srmenim žicama /"so teloi"/ i cvećem prirodnim, osobito bosiljkom. Sva bi bila opasana niskama od novca i kolanima od "munistra". Dok nevestu spremaju, drugarice joj pevaju mnoge pesme u kojima je opominju na novu kuću u koju će uskoro ući. Kad ona zaplače od žalosti, zapevaju joj ovu:

Ukaj mi, ukaj, devojko mori,

Oti će odiš čuždana kuća,

Čuždana kuća, čuždono selo. /ili: "čuždana mala"

Čuždine luđe kak će ji vikaš?

Čuždana majka "majko" će vikaš,

A taja tebe "snao" će rečit;

Čuždion tatko "tatko" će vikaš,

A i toj tebe "snao" će rečit;

Čuždine braća "braće" će vikaš,

A ti je tebe "snao" će velet;

Čuždine sestri "sestrice mila".

Kod mladoženje /"će zetot"/ se sprema za odlazak po nevestu, dok ostali igraju u "potajatu" ili u dvorištu, a ako imaju i u "bdaji". Ako je nevesta iz drugoga sela, momci i mlađi ljudi i ostali svatovi donosili bi konje, a za ostala ženska lica /"svatici"/ doterala bi se kola. Bajraktar je od svoje kuće donosio crvenu zastavu /"alen bajrak"/ ukrašen belim krstićima i perlama. Njega je pravila žena zastavnikova/"bajraktarica"/ od dugačkog pruta i crvene marame koju je dobijala od zeta ili neveste, ili ga je davao crkvi neko za uspomenu na umrlog jedinca, pa se njime služili redom svi koji se žene. Dok su neki ljudi i neke žene izlazile sa zetom i njegovim ocem /"so svekorot"/ i njegovom majkom /"so svekrvata"/ i ostalom rodbinom, u dvorištu je bilo sve spremno za polazak. Ko je imao konja, peo se na nj, a ženski svet je sedao u kola i ~~praznajući~~ prepunjavao ih. Za to vreme su svirale svirke koje

su ranije bile samo od gajdi, a docnije i sada od zurla /"svirki"/ ili klarineta /"klarne", "grneta"/ sa bubnjevima /"tapani"/. Svirači su išli napred, a za njima svekar sa svatovima, potom zastavnik i iza njega mladoženja s oba devera i najzad pozadi ovih ženski svet. Mladoženja sa deverima i zastavnik uvek su išli na konju, makar i da je nevesta iz istog sela. Kad iziđu iz dvorišta, jedan momak na konju odjuri sa vinom u sudu do nevestine kuće da javi dolazak svatova. On se zove "mostoldžija"/vesnik/. Kad uđe u dvorište, pozdravi domaćine uzvikom "Pomoži bog, svatoštinja!" A kad iziđe nevestina majka ili otac njen, on im javi da svatovi dolaze, pa im pruži od svoga vina da se napiju i ostavi im sud. Ukućani mu otpozdrave sa "Bog ti pomogol", pa mu daju svoje "grne so vino" da pije, vežu mu ubrus /"riza"/ konju za grivu i kažu mu /ako nije oženjen/ "I na tvoja glâ" ili "I doma ti na brate da si iv-čekaš"/ako je oženjen/. On se napije i ponesse sud s ostatkom vina, i ode u trku u susret svatovima, pozdravljen rečima "So zdravje". Ostatak vina popije sa svojim drugovima među svatovima, pa se sa svima zajedno vrati u nevestinu kuću. Na putu ka nevestinoj kući pevaju razne pesme, ali osobito ovu:

Davino, vino crveno,
Što ti je belo grloto
Kako na findžal' neboto;
Findžal' je poln so raćija,
Podaj go da se napija,
Da pija, da s opijana,
Na skuta da ti zaspija,
So tulben da me pokrijaš.

Od trenutka kada je došao vesnik, a u starije vreme i ranije /još od svanuća/, nevesta bi stala u uglu svoje sobice, okružena najvernijim drugaricama, među kojima je jedna sa kojom se najbolje živela, i tu stoji nepomično /"guveit"/ i ucveljena, i kašto samo joj se u ćutanju i bez jecanja/jer ne sme da progovori ni da ispusti glas/ orose jagodice suzama, koje joj brišu drugarice. Ona tako stoji i gleda samo u zemlju. Tako je ostajala do dolaska svekra, kuma, devera, mladoženje i zastavnika na vrata od sobice i do njena odvođenja na venčanje, koje je bilo obično posle ručka/često oko četrnaest časova/.

Kad su svatovi ušli u dvorište i devojke javile nevesti njihov dolazak, svirači bi ostali pred ulazom u kuću ili u tremu i propuštali svatove. Odrađeni ljudi iz kuće bi se starali za smeštanje konja i kola, pa i za prenoćište kod rođaka za lica koja su iz daljega sela. Tada bi devojke i druge "svatice" zapevale nevesti ovu pesmu:

Potstani, belo Lenče, jotvori
Tvojeto, belo Lenče, vratniče
So tvoje, belo desno raćičel
"Ne moža, ludo, mlado, da stana,
"Da stana da ti jotvora.
"Mama mi ležit, ludo, do mene,
"Do mene, ludo, kraj mene;
"Širok je fustan pod mama"
Zemi si, belo Lenče, nožeto,
Nožeto, belo Lenče, sojčeto,
Preseči, belo Lenče, fustanot,
Ja će ti kupa, Lenče, poaren,
Poaren, belo Lenče, pojubav,
Od osum metra, Lnče, doldžina,
Od dvanaeset, Lenče, širina.

Ili ovu:

Izlezi, mome, izlezi,
Izlezi, grozje crveno,

Dosta te ovde čekavme;
 Ludo te čekat na vrata,
 Na siva konja kašeno,
 Dva pobratima do nego,
 So zelen venec na glava,
 So strebren prsten na raka,
 Srmeni čevli v pazuva.
 "Ej didi, ludo i mlado,
 "Ne moža da se jodeša;
 "Ja s ima fara golema
 "Majkina ta i tatкова,
 "Strinina ta i strikova".
 Izlezi, mome, izlezi,
 Izlezi grozje crveno;
 Ne si so Turci grabeno,
 Tuku si samo sakalo.

Na ulaznim vratima svatove dočekaju domaćini kuće. "Poglavnite" od svatova /svekra, kuma, zastavnika, devere i mladoženju/ poljube nevestini roditelji, a nevestin brat/"šura"/ priđe mladoženji, prodrma ga rukama nekoliko puta /"go tresit zetot"/, udari ga lako rukom po obrazu/"eden šamar mu davat"/da bi se plašio od nevestinih ukućana; i pridene mu o rame maramu ili ubrus. Tom prilikom devojke sa nevestine strane pevaju ovu pesmu:

Zborile mi se zet i šura:
 Šura padna na bunište,
 Zetot padna vo batakot
 Kajšto šabi brbačkaet.

Potom nevestini roditelji i njihovi najbliži rođaci daruju mladoženju re-
 dom raznim maramama, ubrusima, košuljama, čarapama ili drugim rubljem, i te
 poklone mu okače ili stave preko oba ramena, pa ga poljubi u obraz svaki
 darivalac uz blagoslov "Da se čerdosaš" ili "Airlija da je", a jedna žena
 od časnika /obično deverova, "deverica"/ pada svakome jabuku u kojoj često
 ima i zaboden novčić. Posle toga deveri rasterete mladoženju od stvari i o-
 stave ih kod žene sa jabukama, i sve propuste u "kuću" ili /ako imaju/ u o-
 daju u kojoj je postavljen sto sa pićem, mezelucima i jelima. Za njima uđu
 i mnogi svatovi, a omladina ostane u dvorištu da igra. Svirači mogu na po-
 ziv svatova da uđu i da sviraju njima igre. Sviračima se tada za svako kolo
 daje dosta novaca, koji im se okače za kapu ili prilepi pljuvačkom za čelo
 ili za obraz.

Dok su svatovi ulazili, jedna nevestina drugarica je dohvatila iz ku-
 će sito i izvadila prsten iz svoje haljine. Sito je dala nevesti da kroza nj
 gleda mladoženju na otškrinuta vrata kad on prolazá kraj odajčeta u kućno
 odeljenje, a da ga u isto vreme gleda kroz prsten. Sito se daje zato da samo
 ona može, kao ispod ~~xix~~ vela, videti mladoženju, a ne on nju. Prilikom prola-
 za se mladoženja i ostali njegovi mladi pratiloci okreću da vide nevestu, a-
 li im uspeva da joj vide samo odelo od glave naniže. Mladoženja i mlada su
 se u toj prilici nadmetali ko će pre koga ugledati, radi dužega života, ali
 se najčešće ili jedino dešavalo da prvo nevesta vidi mladoženju, jer je ona
 u sobici bila kao u zasedi. U sobici se čuva kovčeg sa spremom.

Svatovi i svi oko mladoženje odu dalje u drugo odeljenje postavljeno
 za jelo. Na čelu sofre ili stola su svekar i tast. Svekar nosi sa sobom u tor-
 bi pogaču i stavi je na sofru ili sto pre no što posedaju na jastuke ispunje-
 ne slamom ili na drvene klupe, zastrvene "cedilima" kojima se pokrivaju hle-
 bovi. Kada sednu i otpočinu piti i jati, nevestin otac se obrati svome prija-
 telju /"svatu"/ rečima: "Svate, ti dojde, sedna, pijšaš, jaiš, jaiš, sakaš i nēsta
 da zeiš, a niščo ne davaš! Nēstana ja su je ranil, ne tiš" — na što mu mlado-
 ženjin otac odgovori: "Vistna dojdov i kasnav, ama i ja si ima neščo vo tor-

bava"/pa izvadi pogaču i stavi je na sofru ili sto/,—"evo ti pogača da se najadiš! Ti si je ranil dosega nēstata,, a otsega ja će je rana". Kako izvadi pogaču, prisutni iz nevistine kuće počnu da je pipaju i gledaju da li je dobro pečena i mešana, da li je od belog i pšeničnog brašna, i uvek reknu da je rđava i od loših srestava/da je od mekinja, da je gnjecava ili slično/, posle čega svekar kaže: "E, će je skršime da vidite kakva je". Tada se oba prijatelja prekrste, uzmu je u svoje ruke i pokušavaju da je lome, ali tako da ~~da~~ svakome ostane veći deo. Kada napukne, obojica viknu: "Aj da se čerdosaet, da se živi i zdravi, da im pomožit denežen!" a ostali dodaju "Airlija da je, da se čerdosēti!" Prilikom lomljenja pogače nevistin otac ipak učini tako da veći deo pogače ostane njegovome prijatelju, da bi sreća bila nevesti kod mladoženjinog oca. Potom se još obraćaju svekru da treba da plati nešto za nevestu. Svekar izvadi prsten i srebrni stari novac i stavi ih u čašu s vinom koju mu pruže. Zatim se ona pruži nevistinom ocu da srkne malo vina, pa mladoženjinom ocu, posle čega prsten i novac uzme nevistin otac. Potom od svekra zaištu i nevistine drugarice da i njima nešto plati, i osobito traže pogaču "svaču", kojoj zapevaju ovu šaljivu pesmu:

Dobre došle česni svatoj!
Kamo vi je česna svajća?
A li patem j' izedovte,
A li negde je kladovte
Pod kriva kruša, za vaša duša?

A kada je svekar pokaže, sleđuje ova:

Dobre došla, česna svajće!
Šeo si vaka malečkava,
Malečkava, iskrivena,
Iskrivena, krivousna?
Mori svajće nepečena,
Ni pečena, ni varena!
Koje aro te mesilo?
S ovā ćerka si faleše,
Imaš ćerke rabotnica!

Posle tih poskočica o "rđavoj" pogači, one je dobijaju sa novcem od svekra, pa je čupkaju i jedu. One se zatim okrenu i kumu, da i od njega pesmom izvuku kakvu nagradu; pa se približe i mladoženji s istim zahtevima, pa i velikim /obično predlažu da im da zlatnike/. Mladoženja, obično postide, ne odbija i počinje da se maša u pojas ili u džepove po novac, ali mu se ispreče deveri i ne dopuštaju mu da išta da, već odgovore da će im dati živa, othranjena, odnegovana, radina i časna čoveka. Na to devojke odgovore da im neće dati nevestu bez ikakve nagrade, a deveri im doskoče šalom da je oni nisu ni tražili, nego se ona sama nametnula. Posle još nekih šaljivih pogađanja, devojke se ipak da nešto novaca, neka marama, koji ubrus, kakvo ogledalo /"kutija"/. Kada se i to završi, devojke, kojima se pridruže nekad i "svatice", posred razgovora, služenja pićem, šagora i veselja, otpevaju šaljive pesme na račun glavnih časnika, kao što je ova, u kojoj traže da kum, stari svat, zastavnik i deveri ostave svoje pogače koje takođe nose:

Kume le, kume, kum-Karafile!
Kamo ti, kamo bela pogača?
Da li je ostaj na kriva kruša,
Na kriva kruša, za svoja duša?

A kada je on izvadi i stavi na sto, nastavljaju pesmu za ostale časnike:

Starosvate more, Kar manel
/Ovde sleđuju tri stiha iz pesme kumu/

Bajraktare, stračka oklávkanal...

Postar dever, glamna obgorenal...

Pomal dever, trnče ravcutenol...

Pa se potom obrate kumu za mladoženju:

Kume le, kume, kum-Karafile,
uči si, uči krštalničeto
Da ne se pulit gore i dolu
Kak što se pulit mačka na gluvče,
kako što gledat sojka orevče!

Na kraju zapevaju svima svatovima:

A svatoi Draslajčani, /ili "Sirulčani", "Liojštani", prema
Što sve ovde dopadnaley tome odakle su/
Kak sednavte, ne stanavte!
Gravot ni go isrkavte,
Cedilata iskinavte,
Od nim čalmi navitkavte!

U drugom odeljenju u kome su ~~xxxxxx~~ takođe svatovi/obično u tremu/,
devojke pevaju mnoge pesme ~~xxxxxxx~~ svadbene, među kojima i ova starinska:

Tri devojki lepo zapevale,
Edna, lele 'j, ne peit,
Nito peit, nito mi se smeit,
Lele 'j ne se veselit.
Je pitale nejzinite družki:
Lele 'j, nanaša drugarke!
Zaš ne peiš, zaš ne se smeiš,
Lele 'j, ne se veseliš?
"Aj moj vija, moji verni družki,
"Lele 'j, kako da peja,
"Kak da peja, kak da se ~~xxxxxx~~ smeja,
"Lele 'j da se vesela?
"Mene me mama edno imaše,
"Lele 'j, da me nemaše!
"Zašto me dade za stari junak,
"Lele 'j, za staro aro,
"Za staro aro, za dogrivano,
"Lele 'j, za dogrivano?
"Zaš ne me dade za mladi junak,
"I ja, lele 'j, da peja,
"I ja da peja i da se smeja,
"Lele 'j, da se vesela?"

Često se približe odajčetu u kome je nevesta, pa nastavljaju druge pesme:

Splivna mome po more da plivat,
Em mi plivat, em mi vikum vikat:
"Lele, majko, ja će se udaval"
— "Plivaj, čerko, plivaj, da preplivaš,
"Da preplivaš dvori junakoi.
"Vo dvoroi visoka jasika,
"Pod jasika terdziji sedeja,
"Na Ivana /ili kako se zove "zet"/ dolama šijeja".

x

Ajde živo li je ona devojče vo naše gradinče?
 Ajde rasturilo rusono kose od ramen do ramen
 Ajde kako ovčar rudono stado vo pole široko,
 Vo pole široko, mila le majče, od gora vo gora,
 Od gora vo gora, mila le majče, od brdo vo brdo.
 Ajde daj mi izin, mila le majče, neja da je zema.
 "Ajde ne ti dava izin, be sinko, neja da je zemiš;
 "Zmija je kasnalo, mili le sinko, voda je poneslo!"
 "Voda je poneslo, mila le majko, pri men je doneslo;
 Zmija je kasnalo, majko le mila, so mojve zapčinjal

x

Mnogu ti go falet, babo mori, tvoje to devojče;
 Sekoj koj go videl, babo mori, sekoj mu zavidel.
 I ja da go vida, babo mori, ako bolen leža,
 Ako bolen leža, babo mori, vo tvojana kujća,
 Vo tvojana kujća, babo mori, šarena odaža.

x

Mnogu te faleja, mome, rabotno si bilo,
 Rabotno si bilo, mome, sešto si znajelo;
 Mno, u te faleja, mome, site Prilepčani.
 Ja će mi ti kupa, mome, edna oka strebro,
 Ti da mi napraiš, mome, eden strebren razboj;
 Tva što će ptestanit, mome, eden strebren prsten.
 Mnogu te faleja, mome, site Bitolčani,
 Site Bitolčani, mome, rabotno si bilo;
 Ja će mi ti kupa, mome, eden stodran pambuk,
 Ti da mi iskajiš, mome, trista lakti platno,
 Tva što će prestanit, mome, edna knoka riza.

Kada devojke uzmu poklone od mladoženje, tada deveri viknu da su dosta platili za nevestu i da je vreme da je uzmu. Oni tada navale na odažče, a iznutra devojke ne otvaraju dok se ne ubaci još nešto novaca. Potom uđu unutra da nevesti stave veo /"dulak"/ i venac i da joj obuju obuću /"konđuri"/. Prilikom obuvanja, dever stavi u njih poneki novčić. Za vreme ovoga spremanja neveste devojke zapevaju ovu pesmu:

Sanoć si, mome, sedelo,
 Sedelo em se belelo.
 Kun dena mi pozaspalo,
 Golemi sončok sonelo,
 Nikomu ne mu kažalo,
 Sade je kaža majke si:
 "Majko le mila, majko le,
 "Golem sum sončok videlo,
 "Polni bja dvoroj gulabi,
 "Vo gulabite siv sokol".
 — "Ćerko le mila, ćerko le,
 "Gulabi ti se svatoji,
 "Siv sokol ti je momčeto".
 — "Majko le mila, majko le,
 "Kak možiš da me ne davaš?"
 — "Ćerko le mila, ćerko le,
 "Ne moža da te ne dava,
 "So pari si otkupena,
 "So prsten si prstenvana".

Tada se nevesti najviše sažali, i pogružena, s oborenim očima, rukama je skrivala suze i zadržavala plač i jecala je/"ukaše"/.Tada joj opet zapevaju pesmu:

Ne žalaj, mome, ne plači,
Ne roni solzi krvavi
Po tije beli obrazi,
Po tije srma eleci,
Po tije ramni skutinje,
Po tije rokan konduril!
"Kak da ne žala i plača?
"Čera mi tate počina,
"Denes me brate jomaži", — čime kao da želi da se pri-

krije pravi uzrok jecanju.

Ranije su joj umesto vela stavljali naročiti nakit od novca/"pandzur"/ koji se spuštao po leđima i "gajtan" oko glave. Tom prilikom je nevesta morala zajecati. Ako joj ne bi jecaj naišao, pevali bi joj ovu pesmu:

Ukni, mome, nem te ne zanemeli!
Majka ti plačit, a ti ne mi plači!
Ti stadoja pandzur pašajlija,
Ti kladoja gajtan galledžijsa.
Pandzur berit selskite zboroi, /celo selo govori o njemu/
Gajtan berit kućnite zboroi. /u kući se govori o njoj; jer
kada ga nosi, znak je da ne
radi/

Tada bez glasa zaplaču i sve njene drugarice, njena majka, sestre i mnoge druge devojke i žene u očajetu. Potom mlađi dever pruži nevesti ubrus ili maramu, pa kada se uhvati za taj predmet, on je povede iz sobice i uvodi u odeljenje gde su njeni roditelji, ukućani i najbliži rođaci koji poustaju oko trpeze ili stola kada je ugledaju. Tu se sa svima redom oprašta. Ona se u jecanju približi najpre ocu, dohvati ubrus iz sita koje nosi njena najbliža drugarica, stavi mu ga oko vrata, pa ga poljubi u ruku i nekoliko puta u oba obraza. Potom prilazi majci i još ožalošćenija i nju poljubi na isti način i u usta i obdari je maramom, i redom priđe da se oprosti ljubljjenjem s ostalim svojim. Tada svi zaplaču, a devojke pratile je jedva uspeju od plača da zapevaju ove pesme.

Ela se vivat, previvat,
Moma s rodum se proštavať.
Ne plači, rodum golema,
I ti ružice majčice;
I ovde kujća, i tamu;
I ovde majka, i tamu;
I ovde tatko, i tamu;
I ovde sestri, i tamu;
I ovde brajća, i tamu.
Kak što se delit žito od slama,
Taka se delit ćerka od majka!

x

Gledaj me, gledaj, majče le mila, ušte deneska;
Sega sum tuka, majče le mila, a jutre nesum.

Dok se na jednom mestu kuće vrši tužno opraštanje, svatovi se šale i govore da je dovoljno to zadržavanje i da je već vreme za odlazak u crkvu na venčanje. Tom prilikom, posle opiranja drugarica nevestinih, dižu kovčeg sa spremom, iznesu u dvorište i stave na konja ili na kola i poteraju u kuću mladoženje ispred svih. Nevestu i dalje izvede do dvorišta mlađi dever, a u dvorištu može da je prihvati i stariji dever, i vodi u crkvu iza svirača. Negde se dešava da je mlađi dever vodi do crkve i tamo je preda starijem deveru uz

opiranje. Na jednom od tih mesta, radi uveseljavanja neveste, nastaju duhovita, pa i raskalašna pogađanja, te se zahteva od mladoženjinih ukućana neuskopljen ova/"oven nevijan"/. Kada se ovi naglas slože sa tim, stariji dever krene u crkvu sa kumom iza njih. Tada se svatovi rugaju nevestinim drugaricama da su im oteli nevestu na prevaru. Usput se pevaju razne pesme, među kojima i ova:

Ednuš sum bendisan, Doste, vo tvojevo selo,
Vo tvojevo selo, Doste, vo tvojana kujća,
Iebe mi te najdov, Doste, kade bolno ležiš,
Kade bolno ležiš, Doste, šarena odaža,
Šarena odaža, Doste, na železen krevet,
Na železen krevet, Doste, na pambuk pernica.
Evo mina vreme, Doste, tokmu tri godini,
Tokmu tri godini, Doste, kade bolno ležiš,
Nikoj ne ti dojde, Doste, tebe da tex vidit.
Koga ti me vide, Doste, na noga mi stana,
Na noga mi stana, Doste, konjot mi go vrza,
Konjot mi go vrza, Doste, za bela loznica,
Ama konjot šlibna, Doste, loza mi otkorna.

Dok se pesme pevaju, jedna određena žena iz pratnje baca preko neveste ovsa i pšenice sa sitnim bonbonama/"šećer"/ radi toga da bude plodna kao žito i da joj život bude sladak. Neki mladić iz kumove kuće nosi na glavi kotaricu sa vencima i svećama za venčanje i neku tkaninu. Pred crkvom se zaustavi kovčeg sa stvarima. Tada se izvadi tepsija, stavi se na nju hleb, pribor za jelo i posuđe od bakra i sud sa vinom, gaće koje je mladoženja skinuo, vunu nečističenu/"saračlija"/ i "čaprag". Svekar digne nevestu i postavi je na tepsiju i neke stvari. Tada neko uzme mladoženjinu kapu i stave je nevesti u nedra, a svrdlić joj uvuku u pojas/da di račala decu/. Posle toga prizora kovčeg se odnese u kuću mladoženje, a nevesta se uvede u crkvu. Tada dovedu mladoženju do nje udesno. Kum je i dalje iza njih i stoji sa svećama koje se odmah upale. Neka žena od nevestine rodbine i svekrva daju nevesti da proguta devet zrna urova. Potom joj odreže i otkopčaju sve veze na odelu i obući, a samo podaviju delove koji mogu spasti. To isto uradi neki muškarac sa mladoženjom. To raskopčavanje se vrši da ne bi mladenci bili "vrzani"/to jest nemoćni/u bračnom životu. Zatim propuste između njih malo muško dete, da bi dobili takvo prve godine. Posle toga svećenik počne da ispituje mladence da li se vole, da se nisu obećali kome drugom licu, da nisu prisiljeni na brak. Prvo se ispita mladoženja, i on odgovara slobodnije u prilog tome da se brak sklopi, a posle njega nevesta, koja jedva šapatom izgovori potrebne reči posle nekoliko ponovljenih pitanja. Smatra se da je sramota da odmah i javno, da svi čuju, kaže da voli mladoženju. Kada se to svrši, kum im prebaci preko leđa tkaninu, a svećenik ih uhvati za mali prst i povede triput oko jevanđelja/"vandeke"/. Tad opet neko/obično svekar/ baca preko njih žita sa bonbonama i novcima sitnim, pa se deca grabe za bonbone i novac, a i devojke uzimaju da bi i njih snašlo venčanje. Posle mladenci i kum srknu malo od vina iz čaše i malo bace preko sebe. Na završetku crkvenog obreda mladenci poljube svećenika u ruku i obdare ga maramicom. To urade i deveri i svi rođaci. Posle im zavežu odelo i obuću i iziđu iz crkve sa svećenikom. Venčanje se vrši bez prisustva roditelja nevestinih. Potom svi krenu ka mladoženjinoj kući. Ako je mladoženja iz drugoga sela/osobito ako je udaljeno i sa dobrim putom, nevesta se popne na kola i u njima sedi do kuće mladoženjine. Od crkve do mladoženjine kuće se ide sa još većim veseljem nego do crkve. Samo se nikada ne vraćaju istim putem, "da ne nagazet na nešto", i pazi se da se ne sretnu sa tuđim svatovima, jer se mogu zavaditi i potući, pa i izginuti. Usput pevaju mnoge pesme, na primer ovu:

Dzvezdo le dale, alaj mi go brale
/Ili: Sevdo le dale, najmilo brale/!

Stemnilo mi se, smaglilo,
 Mome go patot grešilo,
 Fatilo pušta planina,
 Vo Dimkovoto bašilo /ili u bašilo mladoženjinog imena/.
 Koga go mome vidoja,
 Site na noga stanaja,
 Stanaja i si rekoja:
 "Vikajte popot i kumot
 "Momevo da go venčame".
 Mometo velit, govorit:
 "Ne venčaj, pope, opitvil!
 "Nije sme fara golema,
 "Majka mu i majka moja
 "Jobete si se dve sestri,
 "Ja i toj prvi bračedi".
 "Venčavaj, pope, n' opitvil!
 "Ubavo mome rod nemat,
 "Kalešo jagne grev nemat,
 "Široko pole kraj nemat,
 "Drobnana pesok broj nemat,
 "Dlaboko more dno nemat".

Ili ovu:

Što mi bućit vo gora zelena?
 Da l je voda, da l je mlad vojvoda?
 Ni je voda niti mlad vojvoda,
 Tuk mi bile čiteni svatoi,
 Mi odele po mlado neevče,
 Mi odele tokmu do pol pate,
 Mi provejal eden tivok vetar,
 Mi odvejal crven-bel trendafil.
 Što mu velit zetče na neevče:
 "Aj ti tebe, ti mlado neevče,
 "Ne je redon sega da zborvime,
 "Red ni dojde ~~xxxx~~ za da si rečime.
 "Kô će pojme vo našite dvorje,
 "Če izlezit maščeja svekrva,
 "Če izlezit i će te prešekat,
 "Če ti dait čaša pozlatena
 "I vo neja vnatre devet bilki,
 "Devet bilki, devet otruvači.
 "Če ti dait čaša pozlatena,
 "Če ti dait za da se napijaš.
 "Ti da zemiš čaša pozlatena,
 "Da je daiš na pomal devera,
 "Na pomal dever, na nejzin Nikola,
 "Za da se napijat i da se otrujat,
 "Togaj da vidit kak je žalovno".

Kada dođu pred dvorište mladoženjino i stanu, dok je nevesta još na kolima,
 "svatice" zapevaju:

Izlezi nadvor, junakô majko!
 Sin ti idat kako sivi sokol,
 I ti nosit ~~xxxx~~ gorska erebica,
 Gorska erebica, tvoja odmenica,
 Vide crkva ~~xxxxxxx~~ i mi je uminja,
 Vide plemna i mi se prekrsti!

Za to vreme se svirači zadrže ustranu i sviraju u dvorištu. Iz kuće se pojavi

svekrva sa još nekim svojim i ponese u ruci zdelicu sa medom, pa je pruži ispred neveste koja se primakla ulaznim vratima. Nevesta sa dva prsta desne ruke/kažiprstom i velikim/ umoči u med i napravi na gornjoj prečagi od vrata/"na gornji prag"/ krst, a svekrva ga obriše i time natera nevestu da ponovi tu radnju. Onjoj su dva prsta oličenje muža i žene, a med je znak slatkog života u kući. Posle toga dva mladića iz kuće ili od svatova uzmu iz staje /"pondile", "ćeralu" ili "ćevara"/ jaram, uzdignu ga s obeju strana kućnih vrata po jednom rukom, a drugom rukom drže palice jarmove/"žegli"/. Ispod njega prvi uđu u kuću deveri, pa mladoženja, a zatim nevesta i ostali. Svako mora da pređe prag desnom nogom; i kako uđe u trem, mladići ih blago udaraју palicama po leđima. Kada nevesta pređe prag, na dva do tri koraka ispređe joj nekakav sud sa vodom/zemljani ili bakarni/ i ona ga kao nehotice gurne desnom nogom da se prospe voda, na što ostali doviknu "Airlija da jelko što tečiti vodata, taka i nejze da ji ojt rabotata!" Posle toga joj daju dva hleba/"pešnika"/ i postave joj pod mišice i po jednu zapaljenu sveću u obe ruke. Ona ih stegne i drži i nosi ka naćvama. Kada dođe do njih, svekrva ili je-trva otvori poklopac, a nevesta oslobodi jednu ruku od sveće, pa spusti hlebove u naćve, zabode u njih sveće i ostanu tako da dogore. rošto je jedna sveća mladoženjina, a druga nevestina, pazi se na to čija će prva dogoreti, to jest ko će prvi umreti. U naćvama nevesta uzme sito sa brašnom i njime triput zaseje. Potom se dohvati "sukala"/oklagije/ i učini njime takve pokrete kao da suče kore za pitu. Sve se to radi sa namerom da nevesta bude dobra reduša. Potom nevestu odvedu kraj ognjišta gde se sprema jelo. Tom prilikom joj donesu muško dete. Nevesta ga uzima u naručje, poljubi u lice, i obdari ga nečim/najčešće čarapama/. Detetom se izražava želja da ta nevesta rađa mušku decu. Za tu svrhu svekrva još uzima od okupljene deee kape sa njihovih glava, sedne na stolicu, stavi kape u krila/"na skut"/, postavi preda se nevestu okrenutu leđima, i kaže joj ili je privuče da sedne triput na njena krila preko kapa. Tada svekrva počinje namerno da ječi i stenje tobož od težine nevestine, a okupljene žene žale svekrvu rečima "Će te rušiti, kćerko!" Posle toga šaljivog trenutka svekrva uzima kape i baca ih preko nevestine glave među okupljene posetioce. Odatle nevestu povedu dve žene/obično "deverica" i zaova/ na ognjište, nateraju je da ga prođara, pa da se sagne i približi glavu do kamena /"klanik"/ koji je na ivici ognjišta prema zidu, i tom prilikom joj udare glavu triput o "klanik" i kažu: "Koga će se mrdnit klanikov, togaj da se mrdnit neestava od kujća". To isto se uradi i mladoženji, samo se njemu kaže još i da čuva svoju nevestu i ženu, a ne da luta izvan kuće. To udaranje glavom o ognjište često radi i kum. Potom nevestu okrenu prema svekrvi. Nevesta joj priđe, poljubi je u usta, a svekrva iz usta u usta predaje nevesti nekakav novčić, obično srebrn. Taj novčić nevesta uzme iz svojih usta i stavi negde u pojas ili džep, a izvadi "tulben", poljubi svekrvu i pokloni joj ga. Posle toga nevesti prilazi kum i triput pokušava da joj oklagijom skine veo s lica. Nevesta tom prilikom samo ćuti, stidi se i "guvejit". Kada se vrše ti običaji, nastaju šale sa svekrvom. Ona se za trenutak povuče u drugi kraj ili u drugo odeljenje i stavi na se staru, svagdanju ubradaču i vrati se mladencima. Među prisutnim se čuju glasovi da joj se uzme ta stara ubradača i da se zapali. Nevesta pravi pokrete svojim rukama po svekrvinoj glavi kao da želi to da spreči, ali joj ostali skinu s glave i upale je da izgori sasvim. Tada joj nevesta da drugu povezaču i poveže je. Posle toga se u kotliću ili u drugom sudu donese mladima cicvara ili popara /"topeinca"/ od projina brašna ili od suva hleba sa mašću. Sud donosi kum i uzima prstima jednu grudvicu i da je prvo mladoženji u usta. Kad on jede, ostali mu se rugaju: jedni mu kažu da zine bolje i da zahvati više, kao muškarac; drugi mu kažu da je mnogo otvorio usta i da je gladan kao vepar/"krmak"/ i da ne jede toliko. Potom kum isto tako pruži i nevesti, ali ona primi sa nećkanjem i uestezanjem vrlo malo u usta. Kada zagrizu, kum oboma kaže "Da vi je na zdravje, da se ćerdosate, za mnogu godini!" Od toga jela kum posle da i deverima i zastavniku. Kada se to završi, devojke i momci koji se naročito skupe oko kuma, nava-le na nj i rukama grabe od "topeince" i jedu dok je ima. To tako zvano "grabejne topeinca" se vrši da bi i oni postali jednoga dana mladenci.

Dok se u kući izvode ti običaji, napolju, u dvorištu ispred zgrade se svira i igra. Jedno vreme se izvedu i mladenci da "zaigraju" nevestu. To je ranije bio trenutak kada se nevesta stidela i snebivala i samo je nerado išla i plakala. U kolu je igrala naročito žensko "nēstinsko oro", ali se najpre držala odmah do svekrve ili jetrve, to jest do kolovođe/"natanec"/, pa je posle nekog vremena igranja kolovođa prelazio na kraj kola, a nevesta ostajala kao kolovođa. Po svršenom igranju vraćali su se oboje natrag među svatove i goste. Nevesta je odlazila u ugao tog odeljenja a mladoženja je pomagao prisutnim u služenju pićem i jelom. Često se dešavalo da su veseli ili pijani gosti tražili i od neveste slične usluge, umesto da je ostave da nepomično stoji na svome mestu.

Za vreme trajanja svih tih običaja i veselja, Sunce je zalazilo i mrak se hvatao. Napolju igranje postepeno prestaje, a svirači ulaze u kuću. Večera se počela donositi i sipati za jelo. Dolazi vreme da se nevesta i mladoženja odvedu u "vodačje". Kum pozove devere i svirače i naredi da se ponese rakija. Deveri uhvate nevestu i mladoženju za ruke i vode ih u sobicu. Nevesta se tome opire, plače, a kum je zavarava raznim lepim rečima i šaljivim uveravanjima i nudi joj pića. Posle nećkanja ipak uđu oboje, a ostali spolja samo obično prikllope vrata. Tom prilikom bi mladi muški i ženski svet pevao pred vratima ovu pesmu:

Fatil sokol erebica
Da je nosit Grčko Pole,
Da je nosit grčka zemja,
Taja grčki ne razbirat.
Fatil sokol erebica,
Ne umejit da je jait,
Ne umeit da je ljubit.

Potom bi časnici i drugi od svatova bacali na vrata zdrave lonce ili oštećene zemljane posude i razbijali bi ih o njih. Deveri bi tražili od svekrve orahe da razbijaju i jedu, a od svekra tele da ga zakolju. Ako bi odbijali, pretili su im da će ih "obesiti", i sami se upućivali na kovčeg, vreće ili kotariće i tražili što žele, ili su ulazili u staju i donosili tele svekru ako se izgovarao da ga nema. Tad oni kolju i čupaju živinu, čiste ribu, orahe, kestenje i razno voće. Sve se to radi kao znak odnosa između muža i žene te večeri.

Dok su mladenci sami u ložnici, gde često gori svetlost, časnici, svatovi i gosti se vesele, a mnogi od njih se prikrađu vratima i osluškuju, zaviruju i dobacuju razne reči mladencima. To traje sve do zore. U svitanje, prva ulazi mladencima u sobicu nevestina jetrva/ako je ima/ ili žena starijeg devera/"deverica"/, i odmah se upućuje postelji. Na njoj nalazi bombone /obično crvene, nešto srebrnog novca i jednu jabuku što ostavljaju mladenci, i to uzme za sebe, i uzima košulju u kojoj je nevesta bila noćila i imala koitus. Ako je na njoj krvi, kao znak nevinosti, ona je radosno iznese i najpre pokaže svekrvi, pa i drugim okupljenim licima, te je vrati u sobicu i stavi na vidno mesto. Odmah nastaju žagorna čestitanja i svekrvi i svekru sa rečima "Airlija da je", "Da se čerdosaet", "Eden stram za vek!", "V godina, kume, da krstiš maško!" Prave se i šale na račun mladoženjine sposobnosti, ili se kaže o nevestinoj majci "Je zakla majka je kokoškata" još u njenoj kući i tom krvi pokvasila košulju. Tu košulju svekrva će oprati tek u sredu. Tada se mnogi ustreme na svekrvu i skidaju joj sa glave sokajče ili povezaču, pa joj to upale u sobici u znak veselja, a nevesta joj je zameni novom stvari. Sviranje, pevanje ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ i graja nastaju do urnebes.

Posle tog obreda mladenci se spremaju da iziđu iz odajčeta. Svekrva ili neka druga žena iz kuće donese dva mala naramka drva i ostavi ih pred vrata odajčeta. Prvi izlazi mladoženja i uzima jednu gomilu drva, a za njim to učini i mlada, pa ih oboje odnesu na ognjište i podjare vatru. Posle ljube ruke prvo kumu, pa svima rođacima po starešinstvu i bliskosti. Nevesti se potom veže za pojas maramica. Nateraju je da uzme u ruku mali krčag /"stomne"/. Nađu muško dete. Dete uhvati mladu za maramicu i povede je na vodu, na seosku česmu

ili seoski bunar, a za njim idu svirači i sviraju, a momci idevčjke igraju dok ona zahvata vodu. Tamo mlada umije svoje lice, pa poliva redom iz krčaga naj-
pre kumu i ostalima. Neko iz kuće donese na vodu lavor sa pepelom, pa umoči
ruku u pepeo i nome namaže kuma i rekne mu da je to sapun za lice/"ćirid sa-
pun" ili "miski sapun"/. Potom se na isti način umiju deveri, zastavnik, pa po-
sle njih članovi porodice. Dok se to radi, u kući žene skuva ju rakiju sa šeće-
rom i crvenim bombonama. Kada se vrate s umivanja, ta "blaga crvena rakija"
se služi svima, posle svake čašice se nazdravi za dobro i sreću mladenaca i
poželi im se muški porođ. Ranije se veselje produžavalo i trajalo je preko
celog ponedeljka i utorka do srede u ~~xxx~~ zoru. Mlada je za celo vreme bi-
la na nogama, a često je služila goste i slušala njihova naređenja i njihove
šale. Posle toga nju su čekali zasebni domaći poslovi pored poljskoga rada:
pranje nogu svekru, mužu, a često i svekrvi; leganje posle svih u kući, ustaja-
nje pre svih; polivanje za umivanje; spremanje postelje i čišćenje kuće; meše-
nje hleba i kuvanje jela. S vremena na vreme, do treće godine braka, redovno
je posećivala svoje roditelje. Obično su po nju dolazili njeni ukućani/otac,
majka, brat /. Prva poseta/"prviče"/ bila je svečana, i na njoj su prisustvova-
li i njen muž i svekar i njena svekrva. Dugo vremena se preko dana oblačila
u nevestinsko odelo i time se razlikovala od drugih mladih žena.

U slučaju da devojka na venčanju nije pokazala znake nevinosti, vese-
lje je odmah prestajalo. Muž bi je odmah istukao, a svekar odmah u zoru vraćao
roditeljima, često sa ponižavanjem. Časnici bi se pomolili kroz otvor na krovu
/"badža"/ i uz razne reči označavali nečasnost. "Blaga rakija" se ne bi ni
pravila nego bi se takvoj nevesti pružala probušena čaša i sipala obična vo-
da da joj procuri kroz otvor. Vrló često se ta "sramota" i stišavala ako ne-
vestin otac pristane na plaćanje velike sume novaca ili neke druge imovine.
I tako se najčešće događalo. Ali je život takve neveste ipak bio težak i u
kući i u selu.—Težak je život i žene nerotkinje/"štirakvice" ili "jaloice"/.

SAMRTNI OBIČAJI.— Veruje se da je svakome licu trećeg dana po rođenju
određeno kada će umreti, samo se ne zna dan i čas ~~xxx~~ smrti. U narodu ima ve-
rovanja da se raznim znacima može predskazati nečija smrt. Snovi tu mnogo ka-
zuju. Teški prešnici dugo vremena boluju i ne umiru. Jedna pesma govori:

Tri godini kute bolen ležit.

Od nego mu koski popadnaja,

Od koskite trevje porasteja,

Od mesoto crvje izlegoja,— I kada ga pitaju kakav je

greh učinio što ne umire, on odgovara da je u planini, kada je bio "mlad ara-
mija", našao čoveka sa nevestom i detetom u naručju kako idu u goste njegovim
šurama, u tazbinu, pa je naterao čoveka da zakolje svoje dete, da ga ispeče i
da od njega jedu on i njegova žena. Čovek na umoru mora da jede makar i malo,
da ne bi postao vampir/"vaper" ili "grobnik"/. Čim neko umre, ne valja ga pla-
ćom ili drmanjem povratiti u život. Veruje se da dušu uzima anđeo Gavriilo
/"svet Arandel"/. Kad bolesnik izdiše, odmah mu se više glave stavi upaljena
sveća. Dok je još topao skinu ga i okupaju starice i ~~xxx~~ lica istoga pola
iz kuće ili susedstva; a ako je muškarac, odmah ga obriju. Ko okupa i obrije mrt-
vac, dobija od ukućana sapun i maramu. U isto vreme se tog dana obriju i svi
stariji muškarci iz kuće, pa se ne briju četrdeset dana. Posle toga ga obuku
u novo ili čisto odelo, a mlade žene u nevestinsku nošnju. Žene mu zatvore oči
i pritegnu vilice, da ne zjape usta. Kome se nikako ne mogu zatvoriti usta, ve-
ruje se da je izdahnuo vapijući za nekim ili nečim. Tom prilikom se stavlja
svila u usta, a bio je običaj da se mrtvac, osobito ako je ženskoga roda, opa-
še preko pojasa svilenim koncem. Ranije su mrtvaca polagali na domaće platno
ispod koga je bila nekakva prostirka od vune ili kostreti, a pod njom rogo-
zina od ražane slame. Od pre tridesetak godina mrtvaca stavljaju po-negde u
drveni kovčeg čim se napravi i donese, a koji se još i sad zove imenom "tron"
/ma da je "tron" u stvari isto što i nosila/. U kući mrtvaca i u domovima

kuda je išao za života prospe se voda iz svih sudova i ostave se da stoje naopako /"niškum"/, a preko izvrnutih krčaga se stavlja kamičak "za pokošenje", to jest da se bolest skameni /"da se storit bolata kamen"/, i da se vi-še ne pojavi. O smrti ubrzo sazna celo selo, osobito i zbog plača koji počinje od svanuća. Tada počnu dolaziti rođaci, susedi i ostali prijatelji, osobito žene kojima je neko ranije umro, nose sa sobom sveću, sveće/naročito bosiljak voće, pa i delove nošnje /papuče, čarape, rukavi/, i to sve ostave na mrtvacu ili na postelju oko njega. Osim sveće koja gori, ostale se stvari docnije, pred iznošenje mrtvaca, sakupe u koš /koji može biti i seoski odnosno crkveni/, pa se odnesu na groblje. Nad mrtvacem u kući se nariče za mladim u lepim i dirljivim pesmama u kojima se iznose vrline umrlog i teškoće u kojima je ostavio ostale žive. Nariču samo najbliži rođaci, ali i žene kojima je umro sin ili umrla ćerka.

Cim neko umre, odmah se u kući sprema sve što je potrebno za pogreb, a naročito se mese hlebovi i pogače, skuva pšenica, gotovi grah nabavi rakija, razno voće i nešto bombona za žito. Pošto u selima obično nema grobara, prijatelji umrlog pođu na groblje i sami iskopaju "za seba" raku. Kopa se na novom mestu do staroga groba ako je lice umrlo na manje od tri /ranije manje od sedam/ godine od starog, ili se otkopa stari ako je prošao uobičajeni rok. Raka ima dužinu do dva metra, dubinu preko jednog metra, a širinu oko šezdeset santimetara. U selima po brdima i planinskim kosama donedavna se raka oblagala kamenim pločama sa strane i njima pokrivao mrtvac, a to je u bilo ranijih godina i u nizinskim selima, što se potvrđuje i prilikom prekopavanja starih grobova. Tako se mrtvac nalazio kao u kovčegu od kamenih ploča /"na čemer" ili "so prekladi"/. To se radilo zato da zemlja ne prignječi telo mrtvaca i da kosti ostanu ne pomerene i zdrave.

Kad u kuću dođe svećenik i dok čita posmrtnu molitvu, mnogi prijatelji i susedi se nalaze izvan odeljenja u kome je mrtvac, obično u dvorištu kućnom, i tu razgovaraju. Među njima stoji žena sa pogačom u tepsiji preko koje je zastrvena crna, žuta ili bela marama/prema tome da li je lice staro, srednjih godina ili mlado/. Nad maramom stoji zdela ili tanjir sa žitom, čestice stoje i crkvenjak i deca sa crkvenim znacima, i "tron" koji je od dasaka u vidu nosila. Kada svećenik izvrši opelo u kući, sve cveće i drugi poklokoš, a preko njih dolazi tanjir sa uspravljenom svećom. Potom nekoliko muškaraca dignu mrtvaca zajedno sa prvim platnom na kome leži i iznesu ga pred kuću i polože ga na "tron". U novije vreme ga dignu sa kovčegom i ostave u dvorištu. Tu ga svećenik još jednom opeva, pa povorka krene u crkvu i na groblje, koje je uvek oko nje. Od trenutka kada svećenik uđe u kuću, zvono sa crkve počinje da zvoniti, udarajući po jednom za starijeg, a po dvaput u razmacima za mladog mrtvaca. Ako je vreme velikog posta, umesto zvona ponegde udara "klepalo". Jedan od tih znakova nastavlja da objavljuje iznošenje mrtvaca i sahranu i kada povorka krene. Na čelo povorke ide žena sa pogačom i žitom, zatim dva čoveka sa košem, pa crkvenjak i deca sa drvenim krstom i svećenikom, a za njima se nosi "tron" sa mrtvacem. Uzput se svaki muškarac stara da bar malo ponese pokojnika, jer je to dobro delo /"seba"/. Za njima ide najbliža rodbina, pa muškarci i žene, odvojeni jedni od drugih. Ako je mladom čoveku umrla žena, on ne ide na pogreb i ne pušta decu, da mu ne bi umirale žene ako se ponovo oženi. Pred crkvenim vratima se povorka zaustavi i mrtvac spusti na zemlju, a svećenik očita još koju molitvu i pokadi umrlog. Potom svi uđu u crkveno dvorište, pa jedni u crkvu na opelo, a drugi posedaju u crkvenom tremu /"potajati"/ ili po grobovima u hladu /ako je leto/. Dok svećenik opeva mrtvaca u crkvi, koš se postavi blizu rake, a pogača sa kuvanom pšenicom na susedni grob. Za to vreme ljudi u tremu ili po grobovima ~~XXXXXX~~ razgovaraju, a neka žena ih služi rakijom. Posle opela u crkvi mrtvac se izraku izvadi se iz koša sadržina, pa se deo cveća pospe po dnu rake. Potom jači ljudi dignu mrtvaca i polako ga spuste u raku, a preko njega nabacaju još

cveća i ostale poklone ili pozdrave, bocu sa rakijom ili vinom ako je mrtvac voleo da pije /što će mu se naći na onom svetu/; i kad ga svećenik polije vinom i zejtinom i završi pevanje "So svjatimi upokoј", onda ga dva do tri čoveka pokriju pločama, stave preko njih ostatak cveća, i nabacaju na nj zemlju. Za to vreme svaki prisutni uzme grudvicu zemlje, poljubi je i prinese čelu, pa baca preko mrtvaca. U novije vreme se umesto takva zakopavanja sa pločama upotrebljava kovčeg, pa se preko njega prostre vrećica i na nju položi ostatak cveća i sličnih darova. Ako je bilo kostiju od ranijih mrtvaca, one se skupe zavežu u maramu i postave u jedan ugao rake, a svećenik ih prelije vinom. Dok muškarci prave humku i "kamaru" od najmanje tri obične ploče, u kojoj će goreti sveće, na humku se ostavi krčag sa vodom i pobode drveni krst čelo glave. Ostali iz pratnje pođu na česmu ili bunar da operu ruke, pa se vrata u crkveni trem radi dobijanja zadušnice. Za to vreme se nosila /tron/ stave u kraj crkvenog trema, a koš ostavi ustranu, u nekom uglu groblja ili pod zvonarom, a ne valja da se vrati kući. Taj koš može da postane crkvena svojina /ako je nov/, i u tom slučaju se može upotrebiti za sahranu nekog siromašnog lica. U tremu ih nekoliko žena iz kuće ili rodbine pokojnikove služe rakijom, a potom im daju komade pogače sa medom, malo kuvane pšenice i nešto voća. Zadušnica se prima uz reči "Da mu je za duša, da se zdravi živite". Toga dana se ne ostaje i ne nariče na grobu ni za najmilijim pokojnikom, već majku povedu kući. Tada sa njom odu svi iz rodbine i ručaju u kući mrtvaca obično graha i hleba. U siromašnije kuće se štaviše nosi hleb i piće za ručak. Od vremena iznošenja mrtvaca iz kuće do primanja zadušnice posle sahrane muškarci u pratnji u znak žalosti idu gologlavi.

Ako je lice umrlo danju, zakopaće se sutradan, i to obično posle 24 časa. Zato se na jedan dan posle sahrane ide ponovo na groblje na "tretí den". Tada se takođe nose i razdaju zadušnice i tada se mnogo nariče /"tažit" ili "redit"/. U selima često ima dobrih narikača /"taš-ački"/ koje u naricanju /"taženje"/ na lep i dirljiv način izražavaju u pesmama tugu za pokojnikom i veličaju njegove dobre osobine.

Ako neko umre u tuđini /"na jabana"/, plače se na njegovom odelu ili rublju, koje se ostavi na postelju i kraj koga se pale sveće ili užegne kandilo. Nekima se donosi i nešto cveća, voća i drugih poklona. Majka za takvim mrtvacem ide na stari ili nepoznati grob /"na stara grobnina"/ i sagnuta nariče na kamenu. Za takva mrtvaca se takođe daju zadušnice i broje dani od trenutka kada se doznalo za njegovu smrt.

Posle trećega dana svećenik opeva grob na šest nedelja, tri meseca, godinu dana i tri godine, a to se isto čini o zadušnicama, o Duhovima i na Veliki petak.

Žalost za izgubljenim mladićem ili umrlom devojkom ili nevestom traje celoga života, ali se kod žena vidnim znakom ističe sve do treće godine ili dok se u kući neko ne oženi ili uda. Žene žalost izražavaju time što naopako nose belo /ranije/ ili crno raspasano džube sa crvenim optokama ili sve u crvenoj boji. Ne vezuju nikako ubradaču, a i nju nose naopako. Rukave prevrnu tako da se ne vidi vez sa lica. Starije žene nose i gunj /gunče"/ sure boje prebačeno preko glave i tela. Neveste za deverom ili svekrom prevrću samo vez na rukavima. Muškarci izražavaju žalost time što se ne briju za četrdeset dana. Inače se niko u kući ne veseli, ne ide na kolo, i ne oblači lepo, ne češlja i ne kiti.

Posle šest nedelja humka se prekriva pločama i više glave se postavlja krstača. Ploče su obično od krečnjaka, ponekada crvenog /iz Trebeništa, Podmola, Mramoreca/, ili od bigra iz Debrce /najčešće iz Velmeja/. Ploče su velike dosta debele, i pokrivaju grob celom dužinom i širinom. One se obično podzidaju. Čelo glave se postave ogromne krstače od bigra koje imaju vrlo starinske i različne nepravilne oblike, bez natpisa, a samo sa ponekom šarom. Kada setako podzidaju, na desnoj strani od krstače, na početku dužinske stane ostavlja se "kamara" za paljenje sveća. Ona se može i priklopiti manjom pločom.

PRAZNIČNI OBIČAJI

U Ohridskoj Kotlini ima veliki broj praznika koje narod proslavlja zajedno ili pojedinačno. Zajedničke svečanosti su o seoskim slavama, koje su na dan crkvenog sveca, ili o manastirskim slavama /saborima/. Pojedinačne svečanosti su rodovske ili porodične, i one se održavaju u čast nekoga sveca koji je domaći zaštitnik. Uz njih se često slavi i lični svetac, po kome je neko lice dobilo ime na krštenju.

Seoska slava /"ordija"/ ~~ixix~~ ~~ixix~~ ~~ixix~~. Svako selo obično ima crkvu ili slično svetišće, pa jednom ili dvaput u godini, na dan sveca kome je posvećena bogomolja, celo selo zajednički proslavlja taj praznik, kojom prilikom seljaci primaju i goste sa strane. Taj se dan zove većinom "ordija"/"krevane ordija"/. Ranije se o crkvenoj slavi skupljalo po selu žive stoke i raznih namirnica, zatim voska ili sveća, najzad novaca, — pa se od svega toga spremalo jelo. Na dan crkvene seoske slave narod ide rano u crkvu i nosi cveće i njime kiti ikone, zatim lepe preko njih novaca, stavljaju čarape, košulje, platno, ubruse, maramice ili slične stvari /ko kako se savetovao/; nose hleb, pogače, prosvore, žive kokoši, jaganjce i telad, koje, kao veći poklon okrenu tripot oko crkve uz zvonjenje zvona. Žene nerotkinje toga dana ujutru ili još uoči slave opasivale su dugom svećom celu crkvu unaokolo sa neparnim brojem redova, a te iste žene i druge bolešljive noće u crkvi radi zdravlja. Crkveni nastojnik /"epitrop"/ pravi u svojoj kući tri pogače sa ukrasima od testa u vidu ptica /"so guguvčinja"/, kuvanu pšenicu sa bombonama u tepsiji i od nje se svako posluži posle službe uoči slave. Na jutrenje o slavi svećenik održa službu i prska strukom bosiljka osvećenom vodom narod i svako mu prilazi i ljubi krst, pa ppet uzima prstima iz tepsije sa žitom nastojnikovim uz reči "Da ti pomožit". Ako je taj dan postan, za ručak se sprema grah. Toga dana dolaze na "ordiju" i lica, osobito omladina iz drugih sela. Često se nasred sela naprave male drvene prodavnice u kojima se može kupiti razni predmeti za jelo i od nošnje /"od ektilak do nosačka"/. To je danas gotovo napušteno. U ranije doba, a i sada, crkvena ili seoska svadba se proslavlja još time što se toga dana ujutru iskupe momci i devojke i, obučeni u praznična odela, igraju na "sretselu" narodna kola uz pevanje ili sviranje, ili se zabavljaju viteškim igrama /bicanjem kamena, preskakanjem/ i drugim zabavama /igranjem lopte, novcem, košćicama ili "ašćicama"/. Stariji ljudi i starije žene idu ujutru u crkvu, a žene sa sobom povedu neveste i svoje ćerke, a muževi i svoje sinove. Ručak je počinjao ranije radi igranja. U nekim selima tada se ujutru ide i po polju.

Manastirska slava /"panadur"/. Mnogo se više i svečaniije praznovale manastirske slave, pa i danas su po tim proslavama poznati manastiri Svetoga Nauma, Svetoga Klimenta, Svete Petke, Svetog Spasa, svih Svetih i drugi. Kaluđeri tih manastira na nekoliko nedelja pre slave idu sa konjima i vrećama po svima naseljima svoje okoline, a i po predelima znatno daljim, i od kuće do kuće, s ikonom svećevom u ruci, pozivaju na slavu i mole da se dadu ili upišu pokloni. Svako obično da ili novaca ili zejtina, brašna, ili obeća kozu, ovcu, kravu. Stoka se nosi na dva do tri dana pre slave. Od skupljenih i donesenih novaca i namirnica i od svoga sopstvenog imanja /koje je nekad bilo veliko/ manastirski ljudi /"mađeri"/ nabave zemljane sudove /"pajinci"/ i drvene lažice, kuvaju razna jela sa mesom /grah, kupus, krompir/ i daju gostima uoči praznika i sutradan. Gosti počinju stizati i na nekoliko dana ranije, pa pomažu manastirskim ljudima u čišćenju svih odeljenja. Mnogi sa sobom nose svoje pokrivače, a i nešto darova za manastir: rublja, čarapa, koje okače na ikone, zatim sveća ili voska, votiva, zejtina, viljuške, lažice, sudove, živinu, stoku. Posetioci dolaze i iz veoma udaljenih predela /iz Pologa, okoline Prilepa, Marijova/. Po većim manastirima skoro svako trgovačko i zanatlijsko udruženje /"esnaf"/ imalo je svoje sobe u konaku. Oni su se tamo smeštali, ali su mogli primiti u svoje odeljenje i druge goste. Ostali bi ulazili u ma koju sobu, a mnogi su spavali i u dvorištu. Bolešljive žene noći provode ležeći pred oltarom ili kraj grobova sa moštima pojedinih svetaca. Glavna masa sveta se slegne uoči praznika. Tada se tamo nađu i razni svirači iz bližih i udaljenijih naselja koji sviraju narodne igre svojim zemljacima. U dvorištu manastirskom ili izvan njega naprave se

male radnje u kojima se mogu kupiti mnogi sitničarski predmeti i nešto od jela. Igra se i veseli se cele noći; događaju se i nedozvoljeni odnosi između omladine. Skoro svaki ulazi u crkvu da upali sveću, a mnogi da ostave poklone i da se pomole svecu i bogu, da popiju lekovite vode ili da se njome umiju. Nerotkinje opasuju crkvu svećama kao i o seoskoj slavi. Na dan manastirske slave stvori se povorka sa igumanom, kaluderima i gostima svećenicima, pa se ide oko manastira i po njegovom imanju. Za sve vreme boravka u manastiru, gostima se daje jelo, posno ili masno /prema tome da li je dan u postu ili mrsu/. Od neke doba pre podne mnogi se počinju spremati za povratak kući. Pre odlaska ostave manastiru još nešto poklona. Manastiru je tom prilikom ostajalo mnogo priloga i darova raznih vrsta, koje su upotrebljavale žene radnice u manastiru ili muškarci radnici, dok se najveći deo prodavao za novac. Samo neke žene ostaju još koji dan da bi počistile stvorenu prljavštinu. U neke se svece veruje da leče mnoge bolesti, pa i ludilo /sveti naum/, te za to i dovode bolesnici.

Arsna slava /"služba; ~~stara~~ slava"/. Svaki rod i njegova odeljena porodica, ma u kom selu bila, ima svoju zajedničku slavu. Nju prenosi na potomstvo. Slava se retko kada menja. Promene je samo doseljenici koji jedini imaju u celom selu zasebnu slavu, pa zato prime jednu od poznatijih u selu, da bi mogli izdržati prilikom izdataka koji se stvaraju od posete gostiju o slavi. U tom slučaju stara slava služi kao preslava, ukoliko se ne napusti sasvim. U ohridskoj okolini se kaže "molime", "služime", "praim", "slavime" "služba", "slava", "den" ili navedu ime sveca. Dan uoči slave zove se "Zaslog".

Za slavu u ohridskoj okolini ~~na~~ se na dva dana ranije ili na "zaslogu" mese i peku deset do dvanaest pogača od pšeničnog brašna prosejanog kroz sitno sito i sa "majom" od nauta /"slak; ~~stara~~ tok"/ istucanog, prelivećenog vrelom vodom i ostavljenog u zatvorenom stakletu da cele noći stoji u stočnom dubrištu. U isto vreme se mesi "kolač" za svećenika i "liturgija". Na kolaču se ozgo izrade razne šare od valjkastog testa u vidu užeta, a redovno se napravi krst. Mese se i mali "kolašinja", obično pet, i šaraju se manjom površinom "proskurnika". Sprema se i žito, koje se kuva tek pošto se izgruva i skine ljuska u stupi /"vo dibek", "kamen"/ pomoću malja u vidu čekića /"trupalo"/ ili čuskije, i stavi u plitki sud ili tanjir. U isto vreme se kuva u kotlu sarma od kupusa sa gruvanom pšenicom /"bungur"/ umesto pirinča, zatim grah, ribe u tepsiji sa "bungurom", prave se palačinke /"pitulici"/ neuvijene i pita /"presnec"/. Spremaju se i mezeluci /kisele paprike propržene sa prazilukom na zejtinu, sir, kiselo mleko/ i pića /rakija, vino, kafa/. Pred večer uoči slave ide se u crkvu i nosi se svećeniku kolač i "liturgija", a ostalima se nose komadi od pogače i kuvana pšenica. To se sve nosi u tepsiji ili kotarici. Posle čitanja molitve svećenik zadrži kolač i prosforu, a žene razdaju ostalima od žita i od pogače. Sutradan, to jest na dan slave, ode se u crkvu opet sa novim žitom i pogačom, pa se ponova od svega deli prisutnima. Po svršetku crkvene službe dolazi se kući i očekuje ~~na~~ svećenik da se sa njim "kreva leb". Na trpezu /"sinija"/ ili sto /"masa"/ stavlja se cela pogača, jedna prosfora, sud sa žitom i vino u zdelici /"findžal"/. Kraj njih se postavi i velika sveća, koja se takođe pali i uoči slave. Kada svećenik dođe i otpočne verski obred /pevanje tropara, Isaije likuj/, domaćin uzme sa trpeze žito i stavi preko njega prosforu. Prosforu prihvati svećenik, iseče iz nje sa šarenog otiska jedan komadić /"ipcoma"/ i po tom lomí od njega još manje delove i daje svima prisutnima u usta, redom po starešinstvu, i tri puta govori: "Vo imja oca i sina i svetamu duka, amín". Tom prilikom ga svako poljubi u ruku. Zatim svećenik odaspe malo vina u prosforu i žito, pa da domaćinu da popije ostatak. Na kraju svećenik sedne i čestita slavu, pa ga posluže rakijom i kafom; a ako ga još razgovorom zadržavaju, on kaže: "Što je popo, da je goto; ne moža da stva" /stojim, čekam/. Posle mu se plati u novcu, obično deset dinara /"banka para"/. Pošto svećenik ode, domaćini očekuju goste. Kad oni naiđu, na ulazu čestitaju slavu rečima "Za mnogu godinu, v godina povešeli! I za rados da dojme" /ako ima čeljad za ženidbu ili udadbu/. Rodaci /"rodnini"/ i

i svojta/"fara"/ dolaze sami pre ručka, pa i ostanu na obedu; ali najčešće se za ručak pozivaju ujutru u crkvi pomoću malih pogača bez kvasca /"kavajče"/ sa rečima: "Poeli" ili "Na ti od kravajčevo, da dojš na gosti". Te pogače su našarane testom u vidu raznih ptica /"guguvčinja", "pilčinja"/, a naokolo imaju zmijske "čundurčinja"/ ako u kući ima verenog i-li skoro oženjenog/. Rodacima se da bogati ručak. Ostalim gostima, kojim ~~stakxxx~~ dolaze između obada, daje se rakija /ako je vreme pre ručka/, vino ili kafa /posle ručka/, a često i bombone.

Imendan. U Ohridskoj kotlini se proslavlja i imendan /"ime"/ lica koja imaju ime nekoga sveca. Tad idu u crkvu i primaju posete u kući i služe posetioce rakijom, vinom, kafom ili bombonama. Posetioći im na ulasku kažu "Za mnogu godini" i "Da ti je čestito imeto". Ovaj običaj sve više se napušta.

U narodu Ohridske Kotline ima mnogo praznika o kojima ima više ili manje običaja. Ima i običnih dana o kojima se održavaju po neki običaji.

Božić. — Na Badnji dan /"Badnik"/ u zoru skupljaju se deca "koledarčinja" i idu da koleduju /"odet s koleda"/, a ranije su išli i odrasli mladići /"koledari"/. Oni nose sa sobom o ramenu torbicu, a u ruci prut ili palicu sa budžom na kraju. Idu po kućama i udaraju o vrata i viču "Koleda, koleda!" ili "Daj mi, babo, kolače!" ili pevaju ovu pesmu:

Siva, siva gulabice,
Kade si se osivila?
— "Tamu gore na bel Dunav".
Što imaše, što nemaše?
— "Zlata čaša i ikona,
"I tã beše Božikova.
"Slava mi je po sja zemja,
"Božik mi je na neboto".

Tada žene iz kuće koje takođe ustaju rano i mese pitu /"presnec" i "pečivo"/, izlaze i daju koledarima orahe, kostenje, jabuke, kolače /"gurabiji"/, hleba, a nekad i novaca. Kad dobiju te poklone zahvale se rečima "Za mnogu godini", "I v godina poradosni", — pa se upute drugoj kući. Na koledanje se ide ~~prax~~ sve do pre ručka, pa se posle svi koledari vrata kući i dele ili jedu zajedno dobijene poklone. Na Božić /"Božik"/, a u Malesiji "Božić"/ ide se u crkvu pa se odatle vraća kući gde se i mladi i stari omrse vrapčijim mesom koje s-e za tu priliku na vreme spremi, isprži i čuva u masti. Toga dana se svi oblače u praznično odelo, idu nasred sela na igranku ili se tamo nekako zabavljaju. Drugoga dana se ide u pošet u licima koja imaju imena Riste, Josif i Marija, a trećeg dana se posećuju lica s imenom Stevan. O Božiću se spremaju najbolja jela. Tada se obično kolju svinje, guske, patke, petlovi. Zato se svi ukučani trude da se na taj praznik okupe oko svoje kuće, pa dolaze i izdaleka. O Božiću se u kući i nasred sela pevaju naročite "božikarske" pesme, na primer ova, koja se otpeva prva rano ujutru:

Stani, Mirče; stani, sinče,
Site crkov otidoja,
Site konji podvrzaja:
Koj za tanče, koj za glatke ~~Prijateljstvo, koje je najbolsje,~~ /ili: "granče"/
Mirči viza za pločica. ~~Tri devopki za pločica.~~
Kojnja beše aygija, ~~Kojnja beše aygija,~~
Šlibna, ploča je otkorna,
Pod pločata tri devopki,
Tri devopki ednoliki
S' ogledalo s' ogledvaja

Prva beše izgorena,
 So veždite opaleni,
 Vo nedela pečeći;
 Druga vo nos otsečena,
 So sekirče sečeći;
 Treta beše asno sonce,
 I greješe i sveteše.

Potom se pevaju i druge pesme, među kojima i ova:

Dva brata se milno miluvaja.
 Odošto se milno miluvaja,
 Eden konec ruvo si krojele;
 Odošto se milno miluvaja
 Kata den si kapite menveja;
 Odošto se milno miluvaja,
 Si kupija konji ednoliki;
 Odošto se milno miluvaja,
 Oba brata mi se posvršile;
 Odošto se milno miluvaja,
 Vo eden den mi se oženale.
 Se združile dve kučki jatrvi,
 Se združile, si se raskarale,
 Oba brata mi se jodelile,
 Napraile kući ponastrana,
 Među nimi trski porasnale
 /Ili: I so trski mi se pregradile/.
 Loši bile kletite jatrvi,
 I niz trski dвете se gledale,
 Se gledale i mi se karale.

Nova godina /"Vasilica" ili "Sveti Vasilija"/. Na dan pre Nove godine žene ustaju rano, zamese testo od pšeničnog brašna prosejanog kroz često sito, i suku kore /"gubi"/ za pitu /"reden presnec"/. Ona se nosi u crkvu na jutrenju i po svršetku službe deli se za dušu pokojnika. Toga dana pre podne mladići /"junaci"/ se skupe na sred sela, pa odu u malim zajednicama u nečiju kuću. Tamo se jedan obuče u ženske haljine kao nevesta; drugi ocrni ugljem ili garom svoje lice i ruke, prilepi bradu od vune ili kukuruzne svile, uzme sa sobom zvonac ili međenicu, i tako postane "bajač", a igraće ulogu mladoženje; treći uzme klarinet, četvrti bubanj, a ostali su oko njih kao pratnja. Potom svi iziđu iz kuće, svirači napred, "nevesta" i "mladoženja" za njima, i pratnja na posletku, pa idu po kućama. Na vratima doviknu: "Otvori domaćine! Ne sme loši ljudi, domaćine!". Kada se vrata otvore, "nevesta" mu poljubi ruku i dobija na poklon brašna, hleba, paprike, graha, slanine ili čega drugog od hrane. Domaćin se našali i lagano zagolica ili uštine "nevestu", a ona se ne da i stidi, dok je "mladoženja" brani od nasrtljivaca. Druga pterušena lica /"bajači"/ kao popovi, sa zvoncem u rukama koji šetaju ne tražeći poklone, nasreću na "nevestu" koju brani "mladoženja" i njihova pratnja. Neki uspeju i da otmu "nevestu", ljube je, drpaju /pa joj i košulju pocepaju/, a "mladoženja" zapomaže i trči za grabljivcima da je spase. Posećivanje kuća se nastavi sve dok se ne izređaj u sve u selu. To traje i duboko u noć. Skupljene namirnice odnesu nekome siromašnijem drugu iz pratnje. Sutradan se opet tako preruše i izadu nasred sela ili oko crkve i igraju uz pesmu i svirku, a gledaoci nastave da zadirkuju "nevestu". To traje do podne. Za to vreme žene iz kuće toga siromašnog druga prave razna jela od skupljenih srestava, dok jedan mali deo prodaju i dobivenim novcem kupe piće, pa se svi okupe i veselo ručaju i piju. U najnovije vreme sve namirnice pridaju, pa jedan deo dobijenog novca predaju omladinskoj zajednici, a drugim delom kupe pića i provešale se. Osim tih šaljivih običaja po selu, mnogi muškarci i žene u kući ostaju do posle ponoći na doček Nove godine i zabavljaju

se igrama za dobit, da bi videli kakve će sreće biti u narednoj godini. Uoči Nove godine, dok se još malo vidi, stariji iz kuće pošlju decu u staje da traže po jaslama u plevi ostatke zrna od pšenice. Nakupljena zrna donose kući i predaju ih domaćici. Ona uzima po jedno zrno i stavlja ih na zagrejanu peć /"soba"/, a ranije na pleh preko ognjišta. To prvo zrno se nameni Bogu, pa se kaže: "Da skoknit Gospod/Ristos/ kako elen trećak". Zatim se vidi da li će zрно otskočiti iz mali prasak i za još neke svece/svetoga Vasilija, svetog Iliju, svetoga Nikolu ili ma koga domaćeg sveca/, i uvek uz iste reči, pa posle njih za zemlju, za sva lica u kući po starešinstvu, i najzad za goveda /Brevče, Sadil', arka i druge/i za ostalu stoku. Kada se izređaju sva bića, lica i pometelinja, biolčinja, ovci, jaganca, beričet" i drugo. Dok se ~~ta~~ govori "Da skoknit ... kako elen trećak" i bacaju zrna na peć, deca skupljaju sva zrna što otskoče i daju ih domaćici. Ona ih sutradan ujutru upotrebi za "mijanje kvas", kada preko nekih zrna sipa vode i ta voda kaplje u sud sa kvascem/kiselim testom/, pa se rukom opere kvasac. Posle toga se sva zrna skupe i odnesu na čistu, tekuću vodu i puste da otplove u polje. Istoga jutra žene odlome grančicu/"pradaraju stoku, i kod svakoga se kaže "Surva godina". To se zove "survosvanje" /dodirivanje sirovim, "so suroo"/. Toga jutra u zoru ustaju mladići /"junaci"/ i deca, pa zasebno idu po kućama. U ruci imaju prutove /"prački"/, a o ramenu torbicu, pa zakucavaju na vrata i viču: "Surva godina, surva, surva!" ili pevaju ovu pesmu:

Nova, nova godina,
Vesela godina,
Golem klas na niva,
Golem groz na loza,
Polna čaša so vino,
Žolt majmun na lesa,
Polna kuća koprina,
Crveno jabolko v gradina,
I živo i zdravo
Do godina, do amina!

Kad ukućani otvore, surovari prekrste svojim prutom po svima koji se zateknu /"ji survosvet"/, a domaćica odlomi malo od pruta surovara i čuva ga za pitu. Surovarima se daju isti ili slični pokloni kao i prilikom koledovanja. Ako im neki ne otvaraju vrata, surovari im upute razne šaljive i pogrđne reči. Toga jutra jedna žena u kući suše kore za pitu /"gubi za reden presnec" / i između dve kore oko sredine slojeva stavi srebrni stari novčić i kraj njega odlomak od pruta kojim je žena bila "survosana", a koji uvi je u kružić. Kada dođe podne, pečenat pita se o ručku postavi na trpezu, pa je domaćica iskida na toliki broj komada koliko ima živih u kući, pa svako uzme komad i traži novčić i iverak. Ko ih nađe, biće srećan cele godine. Oba ta predmeta se čuvaju "za zdravje". Kada se krava oteli ili ovca ojagnji, novčić se priveže teletu ili jagnjetu o vrat da se ne bi ureklo, a kružić od prutića se prikači odmah posle ručka uz jaram za volove. Posle ručka se mladež veseli nasred sela u igri i pesmi, a stariji, često i sa svojom decom, odlaze posle podne/nekad i pre podne/ na čestitanje licima koja se zovu Vasil ili Vasilka.

Bogojavljenje /"Vodopos"/. Od Božića do Svetoga Jovana i "vodata je leunka", pa se zato u to vreme ne krštavaju deca, a ni žene, neveste ili devojke ne idu po lekovitim izvorima. Na dan pre Bogojavljenja /to jest na Krstv-dan/, posti se, i ne upotrebljava se za jelo ni zejtin, sve "za voda".

Na Bogojavljenje domaćice još izrana umese hleb, pogaču sa majom, i skuvaju postan gust grah, jer će toga dana naići kum /"kastile će si go čekame kumot"/. Kum je ranije bio jedan jedini za celo selo, a sada mogu biti i do tri kuma. Kum se bira toga dana posle službe ~~xxx~~ u crkvi, i njegovo kumstvo traje godinu dana. Kum ide redom u svaku kuću, i svuda je za nj postavljena trpeža
xxxxxxx

sa hlebom pogačom i grahom. kum uđe, rukuje se sa domaćinom i ostalima, pa ih pozdravi rečima: "Da pomožit sveti Jōn, za mnogu godini, godina poradosni!" pa sedne prekrsti se i pojede dva do tri zalogaја hleba /"kolku za adet"/, potom uzme pogaču, prelomi je napola i jednu polovinu stavi preko druge unakrst, te i od nje okusi. Na kraju se prekrsti i blagosilja "Gospod da pridait, polna i ramna da vi je sovra", i iziđe. Domaći ga isprate i pozdrave rečima "So zdravje, v godina poradosni".

Sutradan, na Svetoga Jovana /"Sveti Jōn"/, ljudi iz sela idu u ~~njegovu~~ kumovu kuću na ručak. Kod njega se za taj praznik mese pogače ukrašene "so gu-gučki", "pilčinja"; sprema se riba ili se kolje jagnje, tele ili mali bivo. Za taj dan se kuva i sprema najlepše. Gosti piju slatke i obične rakije, jedu, pevaju, sviraju u gajde i druge sprave za sviranje, igraju kola celoga dana do večere, dok se ne izređaju svi domaćini iz svake seoske kuće. Kad gosti uđu rukuju se sa kumom i reknu mu "Za mnogu godini, gospod da ti pomožit", a on odgovara "Sekomu gospod da pomožit i da dait". Kada posedaју oko trpeze ili stola, kum kaže "Čeif sakam da mi storite, zapejite!" — i o jelu pevaju ovu pesmu:

Aj Jovane, domaćine,
Ali spijaš ali xpijaš?
Ako spijaš, razbudiš se;
Ako pijaš, veseli se!
Ti dođoја mili gosti,
Mili gosti, stramni gosti,
Ti sakaet sladok ručak.

U Gornjim Selima idu na samo na ručak i ne samo stariја jica iz kuće, nego x idu preko celoga dana i momci i devojke.

U selima gde ima reka, ide se na nju i baca u vodu krst; a u kojima nema, taj se obred izvrši u crkvi ili u dvorištu njenu u vedru ili nekakvu sudu /"painca"/. Na Svetoga Jovana se ide u crkvu po osvećenu vodu /"krstena voda"/, pa ljudi odlaze u polje i sipaju od nje usred njive /"zagon"/. Tada se voćke /"ološki"/ vezuju ražanom slamom koju su pre toga predveče, uoči Svetoga Jovana, odneli u crkvu da u njoj prenoći. Prilikom vezivanja se kaže: "Da dait gospod da roditi pojće!"

Na "Tri stopoi gospodoi" /Tri jerarha/ se ne radi.

Na Svetoga Trifuna /"Sveti Triun pijanica"/ se ide u crkvu na jutrenje. Odatle se uzme osvećene vode, ponese iz kuće malo vina, jedna prosfora, i kosir /"sor / ili nožice za kresanje, pa se ode u vinograd. Tamo se okrešu tri čokota sa raznih mesta, pa se poprskaju vođom x i vinom, i tamo se pojede prosfora i popije ostatak vina.

Na Zadušnice /"Mrtvi dni"/ se ide u crkvu sa krčazima, žitom, pogačom, voćem, pićem /rakijom/ i sličnim namirnicama, ppa se posle službe sedi na grobovima, nariče, a potom razdaје za dušu pokojnika.

Poklade. U ohridskoj okolini ima dvoje poklade: Mesne /"Kokoškinu pokladi"/, kada se kolju kokoši za jelo i njima prestaje sa mesom, i "Beli" ili "Prošteni pokladi". Na oproštajne poklade mlađi odlaze stariјima u posetu na opraštanje /"prošćaanje"/ za sva neprijatnosti ili uvrede koje su učinili jedni drugima. Na opraštanje se najčešće ide u nedelju uveče. Posle ulaska u kuću i pozdrava /"Dobro večer, za mnogu godini!" "So zdravje posti da ji ispostite, zdravi, veselili!" / redom sa svima, gođti posedaју, počaste se pićem, pa mlađi priđu stariјima i kažu: "Prošćaj ako sum zgrešil", a njima se odgovara "Bog da prostit; prošćaj i ti!" pa se poljube u ruku, potom u obraz ili u usta. Tako isto radi u kući sva mlađa čeljad prema stariјima. Te večeri se skuvaju јаја. Domaćica jedno probuši i priveše koncem za preslicu /"furka"/, pa ga ljuljanjem pruža svima redom po tri puta da ga uhvate ustima. To se zove "amkanje". Kada neko uspe da ga zagriže, on ga x izvadi iz usta i pospe ga vinom da ne bi kr-

tica rila po njivama /"za krtva duša"/. Time prestaje "amkanje", a drugi deo jajeta se pažljivo oljušti tako da ostane što celja i veća ljuska, pa se iz nje pije redom pomalo vina i svako kaže: "Bog da prosti, za krtva duša! Da ~~xxx~~ orat, da kopat po rekine, po bavčine struški" /ili po nekima tuđim/. Negde se i konac upali za svakoga, pa se gleda da li će planuti /što označava dobro /ili ne. Dok gori konac, podmeće mu se ljuska da u nju pada pepeo. Ako konac ne gori, spomene se ime neke stare žene iz sela a ne domaće čeljade, pa se kaže: "Veštica, eto koja je; veštica, eto koja je" pa se izgovori i ime. Ako ni posle toga ne gori, znak je da će umreti ta imenovana žena veštica. Te večeri se moraju pojesti sva masna jela, jer od sutrašnjeg dana počinje veliki ili uskršnji post. Rano u zoru se bacaju ljuske od jajeta izvan kuće po vodi, da bi pobegle buve, pa se zato i kaže: "Bolvite da se ~~pozxxx~~ reka! Neko ljuske baci i pred tuđu kuću ili u nečije dvorište da bi se drugome doselile buve, uz reči: "Ela, da si ji zaberite bolvite!" Sutradan je "Čisti ponedeljak". Toga dana se lepo očisti pepelom sve posude i naćve od svih tragova masti. Istoga dana počinje "prepoštavanje", koje traje još dva dana: od ponedeljka ujutru do srede uveče. Tih dana devojke, a nekad i neveste poste tri dana "za zdravje za denot" /za Uskrs/, i ništa ne jedu od čvrste ili tečne hrane, već samo uveče popiju malo čiste vode. Devojkama koje začele da poste govori se da će ih zakopati u bunjište ako umru. Neke počnu jesti tek u sredu uveče, ali ima takvih koje nastave "prepoštavanje" do subote. U tu prvu subotu, na Svetoga Todoru /"Todorija"/, idu u crkvu na pričešće. Za taj dan se skuva pšenica "za gvedata", nosi u crkvu i razda ~~mal~~ malo, a veći deo se pojede u kući. Stoci se ne daje. Po mnogim selima, osobito gornjim, tada se govedima da krma /"se zakrmvet gvedata"/ od naročito umešenih hlebića /"lepčinja"/ sa upaljenom svećom na rogovima, koja gori dok ne pojedu tu "krmu".

"Letnik" /prvi dan marta po starom/. Uoči tog dana kuva se kukuruz /"čenka"/ sa pepelom /da bi se oljuštila pokožica/ ili bez njega. Potom se ide susedima ili rodbini sa pilićima i ivercima /"trevčinja"/. Pilići se poklone, a iverci metnu u oganj. Gosti se služe kukuruzom. Uveče se suku vrvce od crvene i bele vune /"martinki"/, pa se prišiju na dečje odelo /za pojas, grudi, kapu /ili se stave oko ruke kao narukvica, ili se obesi o vrat kao ogrlica sa novčićem. Sutradan okuse ili progutaju dren /"zakasvet dren"/, po jedu koju bombonu i srknu malo vina /"eden fildžan"/. "Martinke" se skidaju na "Mučenike" i istog praznika se bacaju u polju na trnje kada se ugledaju prve rode, uz izgovaranje ove pesmice:

Štrk, štrk, balagan,
Na ti Martinka,
Daj mi košula,
Tvojata čupka,
Mojava kamen!

"Krstva Nedela" je na dve sedmice posle Todorove subote. Tada se ide u crkvu na jutrenje. Mlade od prve godine tog dana idu svojim majkama "na posedok". Njima dolazi otac ili brat, pa ih odvede kući, bez muža. Kod svojih roditelja ostane nedelju dana. Kada dođe vreme za odlazak, sprema se gozba o ručku kada će doći nevestin svekar i dever po nju.

Na Blagovesti je običaj da se jede riba spremljena sa zeitinom.

Lazareva subota i Cveti. Na Lazarevu subotu /"Lazare"/ u zoru se iskupe devojke u kući neke svoje drugarice i tamo "praet Lazare". Kada se sve prikupe, zapevaju prvu pesmu "lazarečku":

Liči dzvezda nad selo, oj Lazare!
Berete se Lazarki, oj Lazare! /ovaj uzvik se stalno ponavlja/

D odmetvime koprina
 Na cario koleno,
 Da vezime marami,
 Marami i rakai,
 Kačumčice, cvetice,
 A l je vide Lazara?
 I je vidov i ne vidov,
 Na var-buka sedeše, /dva puta/
 Čiski cveća kiteše,
 Na Lazarki noseše, /dva puta/
 Čiska po čiska davaše,
 A na čelnikot dbe čiski.

Posle toga krenu nasred sela i tamo se iskupe za šetanje po kućama. Tada zapjevaju ovu pesmicu:

Pila Neda, Lazare, ničum voda, /"Lazare" se ponavlja u
 Mi ispila smokulčinja, svakom stihu na ovom
 Smokulčinja dvanadeset, mestu/
 Dvanadeset, trojna glava.

Potom krenu po selu i po kućama. Pre no što dođu do nečijih vrata, zapjevaju ovu pesmu:

Čito, Mito, Lazare, devojko,
 Ne zatvaraj portite,
 Da ti vida dvorjeto
 A l' se ubô meteni.
 "Ubô mi se meteni".
 Imaš moma pletena?
 "Misliš da je posvršiš?"
 "Skapa cena sakaet:
 "Dveste, trista grošoji /dva puta/
 "Stoj pedeset daroji".

Ako u kući ima momak za veridbu /"junak za vršenje"/, zapjevaju ovu pesmu:

Prošetal mi, Lazare, Đurđev junak
 Niz čaršija drenopol'ska,
 Race držit vo džebai,
 Polni mu se leblebiji,
 Leblebiji, mamudiji,
 Ludo vide crno grozje,
 Grozje beše za iljada,
 Ludo dade dve iljadi,
 Si go zede, si go zavi,
 Si go klade vo pazuva,
 Si kinisa doma da ojt,
 Si otide do pol patum,
 Sedna ludo da go zobat,
 Da go zobat crno grozje.
 Go istade da go zobat,
 Grozjeto mu odgoori:
 "Aj ti tebe, Đurđev junak,
 "Ne sum grozje za zobanje,
 "Tuk sum mome za lubenje".
 Si go zede kutro mladô,
 Si go klade vo pazua,
 Trčum trčat, majke vikat:
 "Morimajko, mila majko,
 "Aj izlezi da me vidiš,

Sin ti nosit odmenica,
Tebe, majko, maramica,
A tatko košulica;
Nošvi, majko, izmeseni.

Ako u kući ima samo jedno dete, onda ovu:

Imat majka, Lazare, mila sina,
Mila sina Kostadina,
Ružala go, čitila go,
Puštila go na zanalet
Da se učit crno pismo,
Crno pismo Sveta Gora.
Zborot baše tri godini,
Se nauči tri meseci,
Kniga gledat, soldzi ronit.

Zeni koja ima tri deteta peva se ova:

Rascutila, Lazare, jabolčica,
Rođ rodila tri jabolka,
Tri jabolka rosni, bosni,
Si čuvaše vo pazua,
Ni od sonce ugrejani,
Ni od rosa narošeni,
Ni od vetar navejani.

U kući u kojoj ima tri sina zapevaju ovu:

Trojca braća, Lazare, lozja sadet:
Pomaliot go natsadi,
Postariot se užala,
Se užala, se uplaka.

Nevestama se peva ova:

Vel' mi, Vel' mi, Lazare, konja koit,
Neevče mu pred konj stoit,
Pred konj stoit, uzda držit,
Uzda držit, konja ržit,
Konja ržit, ne se držit,
Konjot šlibna, je odbegna.
"A neevče, duše moja,
"Konj je učenx voda d' pijat,
"Voda d' pijat vo leđeni,
"Zob da zobat beli skutje,
"Beli skutje neestini,
"Da dočekaš i v godina,
"I v godina, i za mnogu!

Domaćinu /ili mu kome nepoznatom, "jabandžiji"/:

Potsednal mi, Lazare, bogatina
Vo bavčite, pod višnute,
Pred nego je čaša vino.
Sto dolata lepo pile,
o krilja skripna, cut orona,
mu narasi čaša vino.
Sto im reče bogatina
Na sihoi, na mnukoi:
"Što stoite, što gledate?
"Što n' zemite jaki streli
"D' ustrelate lepo pile?"

Pileto mu odgovori:
 "Ne sum pile za strelanje,
 "Tuk sum mome aberdžija,
 "Od kraľa sum isprateno,
 "Kraľot imat mila ćerka,
 "Ti mi imaš mila sina,
 "Oba da se susvatime.

U tursko vreme su pevali i Turcima /agama, begovima/, a oni su ih bogato obdarivali novcem /"tije vrloć pari, napoľoni"/:

Potsednal mi, Lazare, Kadri aga
 vo bavčite, pod kxxkita kalinki,
 pod kalinki, pod malinki,
 Pod crveni trendafilu,
 na posteli babaćerni,
 Na pernici koprineni;
 rred nego je findžal' kafe.
 Što doleta lepo pile
 s krilja skripna, cut orona,
 Mu narasi findžal' kafe.
 togaj reče Kadri aga
 na sinoi, na mnukoi /pesma se dalje nastavlja kao što je
 u pesmi domaćinu/.

Sve ove pesme se u isto vreme i igraju kao kola. Sutradan, na Cveti/"Cvetnici"/, Lazarice opet šetaju i pevaju po preostalim kućama. Toga dana idu i na prstenovanje kod verenih /"na stroj kaj svršenite"/.

Uskrs/"Veligden"/. Sedmica pre Uskrsa zove se "Strašna nedela". Te nedelje se spremaju kuće, pere se rublje, mese hlebovi i pogače, gotove jela, a uveče, osobito u sreću i petak, ide se u crkvu. Na "Velja streda" žene idu u crkvu sa prosforama da im iz njih svećenik izreže naforu /"ipcoma"/. Na "Veli četvrtok" ujutru žene opet idu u crkvu "s anđelje" i nose nove haljine/"pljački"/ u naručju pred carske dveri /"sveti vraće"/ da ih svećenik opjeva "za zdravje". Toga dana je tećak praznik; tada se ništa ne radi i najstrože se posti. Uveče "se zakopvit Ristos" i celo selo ide u crkvu, a potom sa svećama u ruci u povorci okreću oko nje i obnose Isusa. U subotu /"na Velja sabota"/ se može malo raditi po kući, a ljudi i žene toga dana peru glavu i kosu. Rano po ponoći se ustane i ide u crkvu na "Ristos vajsks". Kada se završi taj verski obred u crkvi, svet se vrati kućama i omrsi se jajima. Deca i odrasli se tucaju /"se kršet"/ jajima. Toga dana se ranije ruča, pa se svi mlađi slegnu nared sela. Tu se svira, igra, peva. Devojke pevaju mnoge "veligdencke" pesme, na primer ovu:

Oro gradeno na den Veligden, dos! /"dos" se ponavlja u sva-
 Od den Veligden na den Đurđevden, kome stihu na kraju/
 Od den Đurđevden na den Spasovden,
 Od den Spasovden na den Mitrovden,
 Na den Mitrovden go dogradile.
 Na strede beše ubava Jana.
 "E đidi, đidi ubava Jano,
 "Tebe te barav, tebe te sakav,
 "Tebe te sakav, tebe te najdov!

pre podne se boje sto do dvesta jaja varzilom /"so bakam"/, tako ukućanima ostane otprilike oko deset komada, a ostatak će se davati posetiocima i gostima. "Veli petok"

"Ja će ti daja pojasko i pol,
 "Ti da naprediš krstačka i pol".—
 "Ej didi, didi, Kosto kuvendži,
 "Ja će ti daja teb aspra i pol,
 "Ti da mi naprajš men derdan i pol!"

Ili ove:

Ubava Jana, dos! čedo nemaše,
 Čedo nemaše devet godini.
 "E didi, didi, ubava Jano!
 "Ti da si sleziš dolu poletu,
 "Dolu poletu, vo livadeto," x
 "Tamu mi imat bevcenet kamen,
 "Ti da go zeiš so desna raka
 "Ta ga go na belo srce
 "I da go nosiš devet meseci".
 Koga go vide Jana devojka:
 Kamen pak kamen, studen pak studen!

x

Letnala Jana da begat, dos!
 Po moruniški livade.
 Kosači seno koseja,
 Na Jana što je veleja:
 "Ne begaj, Jano, ne begaj!"—
 "Kosači, more kosači,
 "Kako ja da ne si bega?
 "Ludono trčat po mene
 So luta sabja na ramo".—
 "Ne begaj, Jano, ne begaj!
 "Ludoto će go fatime,
 "Sabjata će mu zéime,
 "I vas će ve razdelime".

x

Rosa mi rosit, dos! trava mi rastit,
 Trava mi rastit, ovčar je pasit,
 Ovčar je pasit so rudo stado,
 So rudo stado drobni jaganca.
 Devojka trčat bosa po rosa,
 Pa mu podvikna na ovčarčeto:
 "Ovčarče, more, ne pasi trava,
 "Ne pasi trava so rudo stado,
 "So rudo stado drobni jaganca!"

x

Igrat Marko, dos! s žolta bozdogana,
 Sam si igrat, sam si v raka čekat.
 Izlegoja mnogu sejerdžiji
 Sejer gledēt Marko kako igrat.
 Mu uteče žolta bozdogana,
 Mi go udri eden sin u majka
 Među crni oči i crni veždi,
 Mi go udri i tuka mi padna.
 Koga stasa negovata majka,
 Mi se plūsna so belite race ...

x

Pored tih pesama pevaju se i druge pesme bez umetanja ili dodavanja usklika

Zakukala sina kukaica,
Zakukala tri dni pred Blagoec,
Em mi kukat, em mi kuto kolnit:
"Aj ti tebe, postara jatrvo,
"Da izgledaš devet maški deca,
"Od devete edno da prestanit,
"Da go puštiš crkov na venčanje,
"Da izlezit zmiya od altara,
"Da go klavnit za crnite oči!"

x

Niz gora vrvam, gora mirisat,
Gora mirisat bosilkoina,
Bosilkoina, temjanoina;
Vo gora imat sveti manastir,
Vo manastiroc devet popoi,
Devet popoi, devet dakoi.
Dače Nikola kniga mi peit,
Kniga mi peit, žalno je plačit.
Mi go zapita stari egumen:
"Aj ti mi mlado, dače Nikola,
"Ščo kniga peiš em žalno plačiš?"—
"Aj ti mi stari, more egumen,
"Ova godina skapija stana,
"Čiloto žito za tri iljadi,
"Za tri iljadi dukadi zlatni,
"Če mi izumret moj mili deca;
"So vrešte pesok doma če oda
"Decata moji da ji zamama".

Ranije se Uskrs praznovao šest dana. Ni u subotu, kada je tržišni dan u Struzi, nije se išlo iz sela. Tada se nije išlo ni na oranje "za odmah bubače" /nekih sitnih bubica/ koje jede kukuruz/. Veruje se da će bubače počiniti štetu ako se radi toga dana.— Prvi petak posle Uskrsa zove se "Prečista". Toga dana sve žene i neveste, pa i devojke za udadbu, moraju da idu u crkvu, jer je Prečista spasavala i spasava mlade žene za vreme trudnoće i porođaja od smrti.— Isto tako se ništa ne radi ni u prvi četvrtak posle Uskrsa niti u još pet narednih četvrtaka do Spasovdana,— a u Debreci se praznuju još šest drugih petaka posle Velikog petka,— sve "za od oblak, grad".

Burdevdan /"Burdēh"/. Uoči Burdevdana se ide u vrt među voćke, ponese se crveno jaje koje se čuva od Velikog četvrtka, pa se najpre koncem obesi o granu /da bi rađala krupne i crvene plodove/, a zatim se odlomi šljivova grančica, pa se njome iskopa rupa i u nju zakopa jaje, obično u sredini voćnjaka. Od granja sa voćaka koje daju plod ~~zami~~ se odlamaju manje grančice i zabadaju u zemlju /"se zapotvet"/ gde su njive, vinogradi ili vrtovi. O Burdevdanu se posle jutrenja prave ljuljaške /"nišala"/ od užeta /"vrtoma"/ na drveću, ali je najbolje na orahu. Ranije su momci pravili ljuljaške odvojeno od devojaka, ali su im oni ili drugi ljudi prebacivali uže preko grane. Dok se devojke ljuljaju? oko njih se okupe mladići, kao što se i oko muškaračkih ljuljaški okupi mladi ženski svet. Za vreme ljuljanja devojke pevaju razne pesmice na primer ovu:

Zanišalo se devojče
Na dva oreva zeleni,
Na dve dzunici aleni.
Otpuštati Rusa, dopuštati,
Vo marinite dvoroi
Da mu našarat čorabi,
Da mu naprait šamija,—

dok se devojci za udadbu dodaju još ovi stihovi:

Da je kupit igla, šaprag,
Da je kupit zlaten prsten
/ili: Da poleit strebren prsten/.

Na Đurđevdan se pevaju i druge pesme, među kojima i ova:

Šila Đurđa dolga saja,
Dolga saja do petici,
Od Đurđevden do Spasovden,
I pak Đurđa ne je soši.
Koga dojde den Veligden,
Vednuš Đurđa seoblekla
Vo sinoto i zeleno,
Vo beloto i crveno.

Na Đurđevdan žene peru kosu sa živim jajetom, sa cvećem od jabuke, debeljikom i sa srebrnim novčićem, pa se posle ispiranja sve to baci u tekuću vodu. Devojke upliću u kosu vlače od zelene rati da bi im odužala i rasla. Toga dana se meri težina tela: opasju se debeljikom, stave u nedra crvenč, prvo obojeno uskršnje jaje, a na glavu stave kamičak i pero od ptice ili živine, pa idu na kantar obešen o ozelenelo drvo. Goveđa i konje založe /"zakmet"/ "so debelo bilje" i debeljikom ih opasuju po trbuhu pre Sunčeva izlaska, da bi bila debela. Konjima seku dlaku od repa nožicama, takođe pre pojave Sunca, da bi im rasli. Ovce se zahrane mekinjama i solju na ledini, u polju, kad ih isteraju iz tora ili staje, na taj način što im naprave više grudvica na raznim mestima.

Jeremijin dan /"Eremija"/. Uoči toga praznika/to jest poslednjega dana meseca aprila po starom/ starije žene, a uz njih i deca, uzimaju zvonce ili klepetuše, pa idu po svima kućnim odeljenjima, na guvno, u gradinu ili u vrt i zvonjenjem ili klopotaњem teraju zmiје, smukove, guštare i druge "gadotije" sa svog imanja uz izgovaranje ovih stihova:

Begaj, begaj gadotija,
Eto ti ja Eremija
Sosi sveti Tanasija,
Ce ti motat čereata
Na železno matoilo.

Toga dana ujutru se ide u vrt i odlamaju grančice od plodnih voćaka, pa se one zakače /"redet potki"/, "se zapotvet"/ na vrata /"vrače"/ i na žitne kovčegе, guvna i stožere /"stedžeri"/. Potom se uzimaju sušene balege, koje su bile lepljene po zidovima prošloga maja, pa se upale i stave na prag od glavnih vrata ili od staje, da preko njih pređu krave i ostala stoka "za zdravje".

Prvi dan posle "Eremije" je "Sveti Tanasija" leten", a posle njega je "Crni den", kada se ne radi takođe radi toga da useve ne napada "Bubače" /žičak/.

Na "Rusu strelu" /na petu sredu od Uskrsa/ se obnose crkveni znaci /"se istavet krsti"/: tri crvene zastave /"aleni bajraci"/ sa šimširoм /"zelenika"/ i "argenom"/cvećem koje cveta oko toga dana ili oko Đurđevdana/, zatim krstovi i drugi znaci i ikone. Sve se to skupi oko podne nasred sela. Mnogi iznesu trpezu sa mekinjama i čašom vode; pa kada svećenik završi prvu molitvu, mekinje se poprskaju vodom, zamese i daju stočji. Potom narod krene u polje uz pevanje određenih pesama kojima se moli za kišu i plodnost useva:

S krsti odan, boga molam, gospodi pomiluj!
Da zarosit sitna rosa,
Sitna rosa barićetna,
Da se ranet siromasi,
Siromasi, siračinja, —

Aj ržite do škleminja,
 Pšeincite do gredite,
 Jāčmenjata do pojaset,
 Aj urvite do kolena,
 Da dajť gospod metil'-mleko.

Kada se zaustave na nekoj njivi, pop je blagoslovi, pa mu vlasnik da novaca 8 deset dinara/, a tom prilikom devojke pevaju "Ristos vajsakres ti stolpje i grumje život daruvno". Tako se obiđe celo seosko područje /"sinor"/ od nji-va do svetih mesta/hrastova ili "dābje" i svetilišta ili "v'kovčinja"/, izvo-ra, pa se usput bere razno poljsko cveće. U mnogim naseljima/osobito u Gornjim Selima/ u svete hrastove /"Vakovski dābje"/ se tom prilikom probuši svrdlom rupa i u nju stavi komad nafore /"ipcoma"/ uvijen u ovoštenu ili zejtinom omašćenu hartiju sa zapisanim danom, i potom se zatvori drvenim čepom. Na ta-kvim starim hrastovima u polju ili oko crkve i groblja se i danas mogu ra-zaznati takva mesta. Pa povratku u selo obiđe se tripot oko crkve uz udara-nje zvona. Za vreme obilaženja crkve peva se u jedan glas ova pesma:

Rasti, rasti droben kalafero/
 "Rasta, rasta, da porasta".
 "Kak da rasta, da porasta?"
 "Pominaja česni krsti,
 "Česni krsti i junaci,
 "Mi skršija vrvoite,
 "Vrvoite, korenjata!"

Na kraju se sve cveće ~~maxx~~ doneto s polja baca na prozorče pred crkvenim u-lazom sa zapada, pa ga tu skupe. Potom se ceo narod hvata u kolo pred crkvom i zapeva u jedan glas:

Krsti dojdaja, krsti padnaja,
 Krsti padnaja pred Sveti Jovana /ime crkve/
 Krsti sakajet golemi poklon:
 Od rezačite luta rakija,
 Od kopačite rajnono vino,
 Od oračite bela pogača,
 Od ratajcite slatkion ruček,
 Od ovčarite rudono jagne,
 Od kozarite belono mleko,
 Od neestite knokion presnec,
 Od devokite studena vida,
 Od junacite sitnono oro.

Kolo se vodi sve udesno ~~xx~~ u koracima sa prekrštanjem leve noge āspred desne dok se napravi krug do mesta odakle se počelo, a posle se ide ulevo, i tako se ponovi tri puta. Potom se razilaze svojim kućama i često ručaju sa rođaci-ma spremijne ribe, graha i pogača sa majom. U kući žene prave vence od cveća zvanog "butinec" i stavljaju ih na bućkalo /"butin"/ u kojima se pravi ma-slac i "maštenica"/vrsta jogurta/, da bi bilo više mleka.

Duhovi /"Dovbji dni"/. Na Duhove se ide na jutrenje. Svećenik peva molitve na koje ljudi tripot kleknu. Za tp vreme svako se trudi da iz zemlje iščeprka tri kamička ili tri zrna krupnijeg peska, pa njih u kući baca u kov-čege za rublje protiv moljaca. Za vreme službe svećenik baca i orahove gran-čice /"oreškoj većinja"/ n-a narod, a žene i muškarci se grabe o njih i sta-vljaju u kovčege među haljine sa rečima: "Košulji da praimo za momičkite". Oko podne se izlazi u crkveno dvorište i groblje oko crkve. Tamo se nosi "presnec", pogača, kravačinja, "sarajliji kolačinja", bela kuvana jaja, kiselo mleko, tre-šnje ili drugo voće, a zatim i krčazi /"dulinja"/ ukrašeni cvećem i bombona-ma. To se sve zadržaje za dušu po grobovima pošto svećenik očita molitve i po-

mene umrle: kolači i krčevi se daju drugovima pokojnika, a ostale namirnice drugim licima. Od kiseloga mleka se daje po jedna lažica svakome. Prilikom primanja daće kaže se "Da mu poit za duša na umteniot" ili se spomene i njegovo ime. Potom se svi lagano razilaze svojim kućama i tamo ručaju pite i kiseloga mleka. Porodice koje imaju "blagotu"/beloga smoka/nose drugim porodicama lonac kiseloga mleka, da ga svako ima na taj praznik "za zdravje od živite, za duša od umrenite". Posle ručka omladina ide nasred sela da igra uz pesmu ili svirku, a oko njih se okupe i stariji. Tom prilikom se pevaju prigodne pesme /"pesni za dovoj dni"/:

Malko si bilo, mome, mnogu si znalo, /"mome" se ponavlja u svima stihovima na istome mestu/
 Mnogu si znalo zulum da činiš,
 Zulum da činiš po siromasi,
 Po siromasi, po junacite,
 Po junacite, nesvršenite,
 Nesvršenite, neženatite.
 Ta ščo mi mina niz moja niva,
 Ta ščo mi skina do trine klasje.
 "Dosta mi beja da se posvrša,
 "Da se posvrša, da se ožena
 Da se ~~posvrša, da se ožena~~ ožena, tebe da zema.
 Malko si bilo, mnogu si znalo,
 Mnogu si znalo zulum da činiš,
 Zulum da činiš po siromasi,
 Po siromasi, po junacite,
 Po junacite, nesvršenite,
 Nesvršenite, neženatite.
 Ta ščo mi mina niz moje lozje,
 Ta ščo mi skina do trine grozdoj.
 Dosta mi beja da se posvrša,
 Da se posvrša, da se ožena,
 Da se ožena, tebe da zema.

x

Kalo, Kalino, devojče,
 Viši, viši na visoko,
 Na visoko, na široko!
 Sproti dućan amajlija,
 Vo dućanot Turci sedet,
 Turci sedet, kafe pijet,
 A ergeni rojno vino.
 Edno ludo kutro mlado
 Nito jait nito pijat,
 Se na Kala podviknuvat:
 "Kalo, Kalino devojče,
 "Ajde Kalo da begame,
 "Da begame naše selo,
 "Naše selo je veselo,
 "Od tri strani sonce greit,
 "Od četiri mesečina,
 "Tripati se žetva žnijat,
 "Dvapati se lozja beret!"

x

Oj junače, crno voko, crveno jabolko,
 Koj ti reče tebe, zlatno, mene da me sakaš?
 "Mene mi reče, ljube zlatno, tvoja ramna snaga,
 "Visoka Selfijo!"
 Oj junače, crno voko, crveno jabolko,

Koj ti reče tebe, zlatno, mene da me sakaš?
 "Mene mi reče, ljube zlatno, tvojo belo lice,
 "Prilepsko simiče!"

Oj junače, crno voko, crveno jabolko,
 Koj ti reče tebe, zlatno, mene da me sakaš?
 "Menx mi ~~xxxxijunxxxxixnax~~ rekoja, ljube zlatno, tvoji crni joči,
 "Crni čerešovi!"

Oj junače, crno voko, crveno jabolko,
 Koj ti reče tebe, zlatno, mene da me sakaš?
 "Men mi rekoja, ljube zlatno, tvoji crni veždi,
 "Morski pijavici!"

x

Liljačice Liljakova,
 Čini pati ja da mina,
 Ja da mina, da zamina,
 Da si pojda Carigrada,
 Carigrada kaj momcite,
 Da im kaža na momcite
 Ot se momi oskapeni:
 Sama moma pet iljadi,
 Dva junaka za dva groša,
 Dve babički za dve pari,
 Stari dedo za koš slama.

x

Devojče s momče zborveše:
 "Utre se do dva praznika,
 "Ajde da ojme na cveće,
 "Na cveće duri planina!"
 Devojče cveće zabralo,
 Desna si raka preseklo;
 Junače drva zabralo,
 Desna si noga skršilo.
 Trgnale kola kočiji,
 Obata v kola kačija,
 Ta ji donesle pred crkov:
 Devojče klale zad crkov,
 Junače klale pred crkov.
 Izrasle do dva fidana,
 Višile, ščo mivišile,
 So vrvoj mi se stasale,
 Stasale i se spletile
 Otu si ljubov imale.

Na Ivanjdan /"Ivanden"/ se iz kovčega vadi svaka haljina ili odeća još pre izlaska Sunčeva, i to radi zaštite od moljaca. Osebito se devojke udavače staraju da što bolje izlože svoju spremu i da je ostave duže napolju, da bi je momci za ženidbu mogli gledati. Obično se devojačka sprema vraća i slaže u kovčeg oko ručka. U Gornjim Selima toga dana se bere rano cveće "i- vanec" i od njega se prave venčiči i njima se kite kućna vrata. Na mestu gde ih stigne Sunce stanu i pogledaju da li njihova senka u daljini ima glavu. Ako se glava ne vidi/ako je upala u rupu/, uskoro će umreti. Dugo će živeti samo ako se glava na senci vidi po površini zemlje ili trave. Za Ivanjdan se naročito čuva crvena jabuka, koja se pojede pre Sunčeva rađanja.

Na Preobraženje se prvi put okusi neko voće koje tada pristiže/tre- šnje, grožđe/, ali se prvo odnese na groblje i n jpre razdeli za dušu pokoj- nika.

Na "Iligden"/Ilinjdan/ i Mitrovdan žene idu bajalicama /"po barački"/ koje im bajaju/"kušet"/, a posećuju i lekovite vode.

Ostali veći i manji praznici većinom su slave manastirske, crkvene, rodovske ili lične/imendani/.

Dodole/"Ojlule"/. Za vreme velikih letnjih suša, kada pretila opasnost da sagore usevi, u nekoj kući se dete koje nema ni majke ni oca/"sirače"/ okiti i ogrne grančicama sa lišćem od zove, pa ga nekoliko devojaka ili drugarica njenih/ako je žensko/ povedu po selu, redom po svima kućama, i pevaju pesmu:

Oj lule, ojl!
 Darvajte go siračevo,
 Siračevo, sirmavčevo!
 Da dajt gospod sitna rosa,
 Sitna rosa beričetna,
 Da dajt gospod dar, beričet,
 Da dajt gospod metil' mlekol

Pred svakom kućom izlaze žene i sa vedrom vode /"so kvata voda"/ poprskaju "Ojlule" i obdare ga brašnom, mašću, zeitinom ili drugim namirnicama, novcem, i sva ta srestva prime devojke i stave u sudove koje nose naročito za njih. Od skupljenih namirnica naprave u nečijoj kući same devojke ručak, pa se svi zajedno dobro najedu, a novac podele.

Kada se ide na žetvu, prvo se srpom otseče sa tri mesta u njivi po nekoliko stabljika žita, pa se posle žanje cela njiva. Žetelice na odlasku, za vreme rada i prilikom povratka pevaju žetelačke /"žetvarčki"/ pesme koje se odlikuju svojim neodređenim i visokim uzvikom na kraju skoro svakoga stiha, glasom "i".

Oblog se oblogvet junak i devojka,
 Oblog se oblogvet koj će se nadžnijat:
 Junače mi žnalo dveste i dva snopa,
 Devojče mi žnalo trista i tri snopa;
 Devojče mi žnalo, junače mi kralo.

x

Razigralo se jabolko,
 Vezden po pole igralo,
 Po ti je dolgi zagoni,
 Po ti je beli argati,
 Beli se kao tulbenja,
 Crveni kao jabolka;
 Igralo, što mi igralo,
 Kun kvečer doma mi dojde,
 Carei porti udrilo,
 Od porti pile izleta,
 Od usta zbor mu izleze:
 Koj ima konja kradeno,
 Segi neka se naigrat
 kajxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx
 Po dilber, po mesečina,
 Po treva, po devtelina;
 Koj imat mome grabeno,
 Segi neka se nalubit
 Po dilber, po mesečina,
 Po treva, po devtelina.

x

Stani, ludo! stani, mlado, da bi ne stanalo!
 Konja ti odbegna, ludo, konja od pajvana,
 Konja od pajvana, ludo, mome od ođaja,
 Mome od ođaja, ludo, od železen krevet,
 Od železen krevet, ludo, od meka postela,
 Od meka postela, ludo, od perduv pernica,
 Od perduv pernica, ludo, od raka desnica.

x

A kada se vraćaju pred zalazak Sunca:

Ednu minav niz varoša, Maruše,
 Vidov mome na pendžere, guj guše,
 Ruso kose si češlaše, Maruše,
 So majka mu se karaše, guj guše:
 "Ori majko, mila majko,
 "Da ti pukna, mila majko,
 "Da odberiš, mila majko, momče sproti mene
 -I da idat, mila majko, lika kako mene.

I na druge poljske radove devojke i žene idu sa pesmom i vraćaju
 se sa njome. pevaju i kada počinju da planduju:

Legnalo mome, saspalo
 Široko pole kraj more,
 Pod edna vetka evlova,
 rod edna senka široka.
 Povejal vetar od more,
 Ukršil vetka evlova,
 udri go mome po grlo,
 Od son se mome razbudi,
 Luto si mome prokolna:
 "Da j didi, vetar od more,
 "Nikojpat da ne provejiš,
 "Zašto me od son razbudi!"

x

Kun kvečerum vojska vrvit,
 Vo vojska je brza kola,
 Vo kola je mlad Nikola,
 Do nego je bela Neda,
 Što mu velit na Nikola:
 "Da vtasame pred Bitola
 "Dur je Sonce nezajdeno,
 "Dur je pazar nerasipan,
 "Što će vida tva će kupa".
 Neda vide šaren gajtan.
 Gajtan beše dve iljadi,
 Neda dade tri iljadi.
 Si go zede šaren gajtan,
 Si go zavi bela riza.
 Ko'lo videl šaren kaval.
 Kaval beše do iljada,
 Toj mi dade dve iljadi,
 I go zede šaren kaval.

x

Mori minal Stojan, minal Sojan niz turcki dvoroi,
 Mori ščo dogledal, ščo dogledal Turkino devojče,
 Mori ščo mu velit, ščo mu velit Stojan dobar junak:
 "Mori jela vamu, jela vamu, Turkino devojče,
 "Mori da ti klaja, da ti klaja ime odbirano,

"Mori da li Cveta, da li Cveta, da li drobno cveće". —
 "More jela vamu, jela vamu, Stojan dobar junak,
 "More će te kača, će te kača gore odajana,
 "More će te sedna, će te sedna na železen krevet,
 "More će ti klaja, će ti klaja ime odbirano,
 More da li Asan, da li Asan, da li Asan aga".

N A A R O D N A N O Š N J A U O H R I D S K O J K O T L I N I

U Okolini Ohridskog Jezera ima nekoliko predela čije se stanovništvo među sobom više ili manje razlikuje svojom nošnjom, ali se uglavnom može govoriti o dve glavne današnje nošnje Makedonaca: o jednoj iz Drimkola, i o drugoj iz ostalih predela istočno od Drima i oko Ohrida/Struškoga Polja, Ohridskoga Polja, Debrce, i Malesije/. Na dodirnim mestima nošnja jednoga predela ima sličnosti sa nošnjom susednoga predela i u obliku i u nazivu delova.

Narodna nošnja/"rufet", "rutišta", "plāčki"/ Makedonaca u Drimkolu. — Starija nošnja drimkolska razlikovala se unečem i po obliku i po srestvima od današnje. Na njenu promenu uticale su privredne prilike/odlazak u pečalbu, uvoženje gotovih tkanina/ i političke/odnos prema Arbanasima, Ilindenski ustanak/. Starije muško odelo imalo je preko košulje /"košula"/ i gaća/"gašti"/ od težine ili pamuka "fustan" od beloga platna, nabran u pojasu i dug do ispod kolena. On se opasivao belim "pojasom". Preko gornjega dela tela nosio se "džamadan" bez rukava od crvene čohē/"čva"/, a imao je na ivicama crne gajtane. Preko njega se nosila dugačka "holama" od beloga domaćega sukna/"klašna"/, sa dugačkim i donekle razrezanim rukavima. Imala je "klinove" i "cepove", a bila je optočena "optokom". Na nogama su se nosili "tuzluci" ili "tozluci" od belog sukna u dužini od kolena do članaka, sa crnom optokom, na zakopčavanje. Preko tozluka su bile kratke, izvezene čarape /"čorabi"/ od bele vune. One su obavijale širokim vrvicama od šarene vune /"dizdi"/, sa kićankama /"ćiski"/ na kraju. Povrh čarapa su se nosili opanci s oputama /"opinci so opčeinci"/, a u praznične dane "turski konduri". U tursko vreme se na glavi nosio crveni fes turskog oblika.

Današnje letnje muško odelo se sastoji od košulje, najčešće od amerika /"amberika"/. Dugačka je do ispod pojasa: napred su joj "poli", a na tragu ~~priznan~~ je "stan". Oko vrata je lepo izvezeni "koril". Na donjem delu tela nose "gašti" sa "gašnikom". Preko košulje se oblači "elek" od crnog sukna, bez rukava, sa crnom optokom. Preko donjeg dela tela nose čakšire od crnog sukna /"šalvari"/ koje su bez ukrasa, a pritežu se za pojas gaćnikom. Napred one imaju dva proreza, pa se kroz njih vide gaće. Umesto njih neki nose i "bečvi" sa dva džepa i ~~šva~~ sa dva do tri reda optoka. Preko "eleka" je pojas od crvene vune, dugačak između tri i četiri metra, a širok oko jedne pedi. On se bolje pridržava time što se preko njega opasuje kožni kaš /"remče"/. Na glavi se nosi šubara ili kapa vojničkog kroja /"kapa"/. Čarape su veoma šarene, sa lepim i skladnim bojama i šarama /"prepaška", "veče", "sindžirče", "krivenče", "pismo" s imenom vlasnika/. Imaju i vrvce od vune. Nose se ispod "šalvara" ili "bečvi". Preko njih su opanci sa oputama.

Svakodnevno zimsko muško odelo se mnogo ne razlikuje od letnjeg, osim što se ispod košulje nosi pletena vunena "fanela", a preko eleka se oblači "džamadan" od crnog sukna, sa dugačkim rukavima /"reka"/.

Praznična nošnja muška i leti i zimi odlikuje se time što mlađi ljudi nose beli džamadan i bele bečve sa crnim optokama i što mesto opanaka mogu se nositi i "crni konduri".

Za svekoliko muško odelo tkanine izrađuju žene; one šiju košulje i gaće, pletu čarape, tkaju pojas; šaraju i vezu ~~skara~~ sve na ~~skari~~ košuljama;

muškarci ponekad prave sami opanke od goveđe, bivolje ili svinjske kože, — a ostalo šiju terzije većinom iz Struge.

Starije žensko odelo imalo je uz telo kratku do pojasa košuljicu /"košulče"/ sa dugim rukavima koju su kupovali iz grada, ili je mesto nje bila pletena vunena "fanela". Preko nje se oblačila pamučna "golema košula" sa dugim i širokim rukavima, a dosezala je do niže kolena. Bila je sastavljena od dva "stana" /prednjeg i zadnjeg/; sa bokova je imala umetnute "klinovi", a između njih na stanovima bio je izrađen ažur /"čikme"/. Rukavi /"reka"/, grudi /"prednica"/ i okovratnik /koril/ bili su izvezeni vunanim svilenim koncima raznih boja. Na njima su bili vezovi "poplit" /po ivici/, "krstoi" ili "krstinja", "večinja", "kukleška", "zapes", "veždi", "pile", "perci" /uglavnom na rukavu/. Uvijek su košulje nošile neveste o venčanju. U radne dane se nosila ista košulja, samo sa manje vezova i zvala se "pomala košula". Preko velikih ili male košulje nosio se elek od kudelj, bez rukava, do niže pojasa. Na grudima su njegove ivice bile ukrašene gajtanima. Preko njega se nosio "klašenik" od beloga sukna /"klašna"/. Bio je bez rukava, a dugačak do iznad kolena. Napred je imao dve pole, a natrag jedan stan i pod mišicama do dole po jedan klin. Klašenik je po rubovima bio uokviren "optokom" od vunenog konca crvene i plave boje. Glavni delovi, osobito uglovi, imali su "kamuški" aleni /crvenu čohu/ i "čiski", "svekor". I grudi su bile lepo ukrašene čohom zupčasto izrezanom /"štulkainci"/ i "rusumenom" /žutim cevkastim plehom. Rukavi su takođe imali kamuške, optoke, a na ramenima "čiski" od crne i plave vune. Šile su ga i ukrašavale terzije. Preko njega se opasivala pregača /"pešturka" ili "skutnik" /u raznim bojama: belo, plavo, crno i kestanjasto. Na ivicama sa strane je imao rese /"čit"/ od plavog i crnog vunenog konca, a na donjem delu "reski" /"vareni i predeni na furka"/, i bilo je ukrasa od "kamuški" i drugih šara od vune i srme /"bela katma", "rusumen"/. Pregača se opasuje vrvicama koje se drže za nju "petljuškama". Na glavi se nosio "sokaj" od težine. Tu tkaninu su tkale, izrađivale i šarale same žene, i ceo je posao trajao do godinu dana. Sokaj je bio dug tri četvrtine metra, a širok oko dvadeset i pet santimetara. Njegov vez je bio dugačak blizu 40 sm. Gornji deo sokaja koji se stavlja na glavu zove se "sokajče". Sokajče ima s-preda malo veza sa crnom i crvenom vunom: "kaluđerida". Na sredini ima "čikme", a s obe strane "veždi". Vez od sokaja je širok oko jedne pedi, a dugačak oko 20 sm. Sa šarama od crne i crvene vune /"ograica"; na njoj "krivci", "osi"/, a dalje se spuštaju "reski" koje su malo omotane rusumenom. Povrh sokaja i sokajčeta nosila se "golema marama" od tkanog platna. Jedan presavijeni ugao na kraju zvao se "pero"; a na slobodnom delu, koji visi niz leđa preko sokaja, ima dosta crvenih pamučnih resa /"čit od al babać"/. Odatle se protežu tri vrste šara /"počerok", "pelnež" i "golapčinja"/. Na rukama od članaka do lakta su se nosile "rekavici" ili "pomanićiji". Na nogama su bile šarene čarape i opanci sa crnim oputama /"opčeinci"/.

Današnja svakidašnja ženska nošnja. I danas se nosi "golema" i "pomala košula", samo su manje ukrašene, a kod starijih žena su i bez ikakva veza/to jest sasvim bele/. Preko košulje nose elek koji često ima rukave do lakata. On je od dva bela platna, između kojih je pamuk, a prednji ili grudni deo njegov je prevučen plišom /"so kadife"/ sa gajtanima. "Zebun" ili "zoban" se nosi preko eleka. Leti se nose i dva "zebuna", a kad je hladno i tri. Duži je od eleka. Njegova tkanina je obojena i obično prugasta. Ukrašen je optokama u raznim oblicima /"vetki", "vitkano", "krivenče", "petlica"/. Odozdo je postavljen šarenom tkaninom koja se zove "dibe" /"diben zebun"/. Rubovi su mu uokvireni crnim optokama. Pojas je od kozje dlake; dug je oko 20 m, a debeo dva do tri sm; opletan je kao pletenica. Opasuje se dvostruko od pojasa do bedara, a napred se naprave zamke /"ključec"/. Umesto pregače nose i "bovču" vunenu i šarenu /crno i plavo/. Sastavljena je od dva dela /"poli"/. Na glavi se mesto sokaja nosi "sokajče so pobradnik" od amerika. Preko njega dolazi "golema marama". Dugačka je oko jednog, a široka oko tri četvrtine metra. U drugome je slična ili jednaka sa starom velikom maramom. Čarape su veoma šarene /"so šećerna" ili

ružičasta, "vinena", "alena" i bela boja, a imaju "vetki", "prepaška", "sindžirčani", "krivenče". Opanci su sa kajšima, a nekad i sa vunanim vrvicama. Ali na nogama leti i ne nose ništa, već idu bosi /osim o praznicima/, a samo nekad stave dokolenice bez prstiju /"kalci"/. U svečanije dane i kad zahladi nosi se "guna" ili "gunče" od belog domaćeg sukna. "Guna" je do struka uz telo, a naniže se širi. Oivičena je crnim optokama. Ima "koril" ukrašen "kamuškom"; a pod mišicama /na klinovima/ krst u trouglu od crne optoke. Ispod te gunje vire dole "reski". Izrađuju se i šaraju u gradu. Nose se i "crni konduri".

Devojke mesto sokajčeta nose "keče vineno" sa podbradnikom od kože, a mesto velike marame imaju "ubrus" /obična kvadratna marama od bele pamučne tkanine/ sa izrađenim "perom" i neznatnim šarama.

Odelo starih lica je istoga kroja kao i kod odraslih, samo nije tako šareno i ukrašeno.

Mladoženja o venčanju nosi preko košulje "anteriju" od crvene čohu ili "dibenu". Ona je dugačka do pojasa, a zakopčava se sa strane. Ukrašena je na korilju, grudima, /somotom i svilenim gajtanima/. Ima dugačke rukave. Mladoženja nosi bele bečve, preko anterije dolamu, pa svileni pojas i najzad "vinen koparan" koji je dug do niže struka. Njegovi su rukavi rasporeni i vise po leđnim stranama. Svi rubovi su mu ukrašeni svilenim optokama. Nevesta preko zubuna stavlja maramu da se zaštiti od pojasa i nosi ukrašenu "bovču" sa šarenim tufnama /"pufki"/. Mesto klašenika nosi belo "džube".

Kosu deci prvi ošiša kum na godinu i po dana ili na tri godine. Prvu ošišanu kosu majke čuvaju u kovčegu godinu dana. Sada se toga ne drže toliko, već se šišaju. Ženska deca se prestaju šišati posle pete godine. Odrasli muškarci su ranije nosili "perčin" raspletan i pušten niz leđa. Devojke, neveste i žene češljaju se na razdeljak po sredini glave, kosu pletu u dve /mlađe/ ili jednu /starije/ pletenice /"pletki"/. Muškarci su ranije nosili i bradu i brkove, a sada briju bradu, a skoro uvek i brkove.

Deca i starci imaju najmanje nakita. Ženskom detetu se buše uši odmah po rođenju ili na prvi Spasovdan, pa mu se posle stave oboci /"ubetki"/. Ako se muška deca ne drže u životu, buše im samo desno uvo i u nj stave "ubeče" koje nosi i kad odraste. Devojke nose obične oboce sve dok se ne vere, a posle se kite kao neveste i mlade žene. Na glavi nose "pobradnik" od platna, ukrašen sitnim novcem jedan preko drugog, a nosi se okačen za sokajče. Oboci kod žena su od srebrnog novca. Devojke za udaju i mlade žene stavljaju u kosu "naplitok" od vune na kome su poređani sitni novčići ili je od lanca. Preko goleme marame se nosi "strebrena igla" od pet lančića. Zakopčava se kukastom kopčicom /"jedica"/. Preko nje se stavlja i "ćiska od biser" od trouglastoga komada somota sa šljokicama /"pulai"/ i perlama /"munista"/, odakle se spuštaju i slobodno padaju. Sa njega se spuštaju nekoliko lančića od bisera. Prikaci se iglom sigurnicom /"iglička", "igle zapinalče"/. Preko čela se nose i "strebreni tampurci" ili "tunturici". Na grudima "igla so čaprag" i slična je "strebrenoj igli", a preko nje "đerđani" od dva lanca. Oko pojasa se nosi "kolanče" od perla i "bisera" /pužića/ sa raznim ukrasima /"pufka" od vunice, "pulajka sa biser"/ i šarama /"petlinja"/. Pojas ppaše ženu do iza kukova, a natrag se zaveže šarenim vrvicama. Širok je oko 5 sm. Rade ga same žene. Kada je širi /oko 20 sm/ i hakićen novcima, zove se "kolan". Na ruci se nose narukvice /"beleziji"/ od kaučuka; na prstima "prstenčinja".

U Drimkolu se ženska narodna nošnja još održava u svima makedonskim selima, dok muškarci postepeno napuštaju svoju narodnu nošnju.

Nošnja Strušškoga Polja, koji je neposredni i istočni predeo od Drimkola, ima veoma mnogo sličnosti s opisanom nošnjom. I nazivi za nju i za njene delove su gotovo istovetni sa drimkolskim, samo što se u Strušškom Polju upotrebljava i reč "ališta". Ukoliko se ide istočno /u Ohridsko Polje/ i severno /u Debreu i Malesiju/, utoliko se više javljaju ostupanja i razlike u oblicima delova i u nazivima.

Starija muška nošnja se drži još samo u nekim selima, većinom brdskim /u Gornjim Selima, na primer u Mešeštima, Konskom, Opeinci, plaćetu; zatim u nekim debrčkim selima, kao što su Brežani, Vrbjani, Crvena Voda, — i u Male-

siji/. Ona se sastojala od košulje, beloga džamadana/ili crvenog/ od domaćeg sukna; od čurdijske, koja je bila slična dolami po kroju/pa se negde i zvala "dolama"; njeni rukavi bili su prosečeni i nisu se navlačili na ruke, nego su visili po leđima;/od "kusaleta" ili "kusaka" od beloga sukna, koje se nosilo preko čurdijske i li dolame. Preko čurdijske se opasivao beli pojas, a iznad svega toga se oblačilo "gunče so čulavka" od crnoga šajaka, sa resama. Kapa je bila bela i slična mijačkoj ili crnogorskoj, ali se nosio i turski fes. "Bečve" su takođe bile bele sa crnim optokama, ali su najpre imale jedno "Uvce"/cep/ a posle dva, pa su dobile i "kolčaci". Nosili su i tozluke "so dizdi". Ove delove odela su šile terzijske iz Struge, Ohrida i Slatina u Debrci. Čarape su bile osobito mnogo išarane, a opanci od volujske kože s oputama /"so opčainci vržani"/. Čarape su plele žene u kući, a opanke muškarcima.

Današnje odelo muško nema čurdijske i kusaleta, a džamadani i bečve su većinom od crnoga domaćeg sukna. Pojasi su sa crvenom osnovom i belim unakrsnim šarama. Kape su crne boje i liče na plitke šubare, čarape sa manje šara, a opanci se zamenjuju gumenim koritima ili kondurama kožnim. Samo se o praznicima ili o veselju još mogu videti neki od stariji belih haljetaka i drugih delova nošnje.

Čurdijska ili dolama i fes su bili znaci za mladoženju na venčanju, a u Debrci je tom prilikom imao i "silav" sa tri do četiri pregrade/"vezminja"/ za barut, zeitin, nož i za "čiyt pištoli" debarski. Ostali mladići nosili su bele, široke "tustane" od tankoga /"knoko"/ platna i srvene pojase, dugačke oko pet sežnja /"sažni"/, a ozgo "resak".

Gunj /"guna"/ od debele i sure tkanine od kozje dlake i vune nose i sada pastiri kada zahlađi i okiša.

Ženska nošnja je takođe pretrpela neke izmene kao i drimkolska. Ranije su se nosili "Gajtani" preko glave, oko vrata i niz leđa, a sastojali su se od sokačeta, pobradnika i sokača. Od njih su samo negde ostali sokaččinja. Golema marama je dosta potisnuta, a mnogi ukrasi od novca i srebra na glavi se malo i retko nose. U svečane i praznične dane devojke se ukrase takvim nakitom po grudima i oko pojasa. Košulje se sada ne vezu tako bogato kao nekada/"tva beše grugoš"/. Umesto vunjenih pregača sada se javljaju i šarene tkanine pamučne "bovče". Nestaju i klašenici, a mesto njih se javljaju vunjeni "vustani" crveni, pa i plavi ili zeleni, koji se primaju iz Železnika, te ih zato počinju više imati susedna sela u Debrci i u severoistočnim selima Ohridskog Polja. Klašenici Struškoga Polja i Ohridskoga Polja su znatno duži od klašenika u Malesiji, a osobito u Debrci, koji su veoma kratki/oko jedne pedi ispod struka/. Košulje u Ohridskom Polju su malo duže nego u Struškom Polju, a znatno duže od košulja u planinskim selima; dosežu do članaka, i kada žene idu na rad ili kada su izvan sela, osobito kada peru, moraju da podaviju donje krajeve da bi se mogle slobodno kretati. U hladne dane nose "kalci" na nogama. U znak žalosti nose naopako "džube"/ranije belo, sada crno, sa crvenim optokama/ i ne skidaju ga i ne peru godinu dana, a negde/ u Struškome Polju/ umesto njega nose "Gunče" i do tri godine. U današnje vreme se nosi i "džoka" od crnog sukna, slična klašeniku.

U Malesiji je vrlo lepa nevestinska nošnja na glavi/"alena kiskarka" i "dulak"/, po leđima /"lesi" od tuđe kose/, grudima/"parta" i "derdan" "so mašala"/ i po pojasi/"golem skutnik" sa kolanima, čapragom, pavtama/, a u ruci preko prstiju drži "stramače" sa raznim ukrasima.

Žene su plele sve žene u "prolinja", a sada u "kocake" /"kocaci"/ sa koncem i dva struka kose, glavu pokrivaju "šamijama" kupovnim ili "tulbenižma" belim.

Naselja koja su bliže gradovima brže menjaju nošnju/osobito Velgošti/ nego udaljenija.

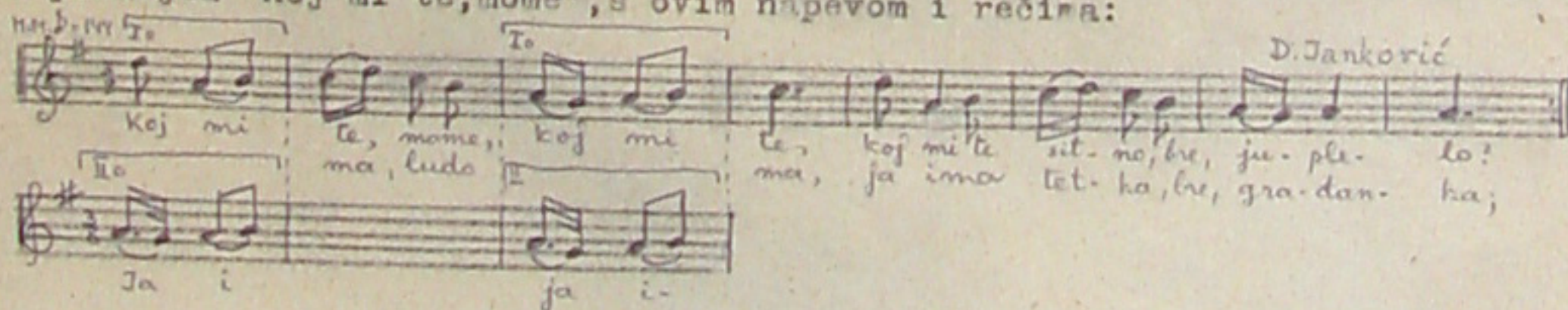
NARODNE PESME, SVIRKE I SVIRAČKE NAPRAVE, I IGRE U OHRIDSKOJ KOTLINI
su veoma zastupljene; one su nerazdvojna, sastavna dela narodnih uveseljavanja.

Narodne pesme se najviše pevaju o veridbama, svadbama, svečanostima seoskim/kada su "ordije" ili "panadiri"/, o praznicima, nedeljama, za vreme raznih radova u polju /prilikom žetve/ ili u kući/o komišanju kukuruza/, kada su u isto vreme i sedeljke. Svira se takođe o istim prilikama. Ranije su skoro jedine narodne sprave za sviranje bile gajde /"gajdi"/, ali je ponegde bilo i "kavela"/"kavel"/. Samo su se o svadbi pozivali iz grada "tapani" i "svirki"/zurle/. Danas i po planinskim selima, a osobito po nizinskim, ima najviše klarineta/"grneti"/ i tupa. U Ohridu i Struzi ima i "čalgiji" od dve violine /"čemaninja"/, jedne "laute", jednoga "defa", a često i od jedne "grnete". Igre se takođe izvode o praznicima, slavama i svadbenim prilikama, i obično u kući ili njenu dvorištu, nasred sela, i u crkvenom ili manastiskom dvorištu.

Ima raznih vrsta narodnih pesama. Narod ih deli na "kraljski" i "starčevdinski", "spasovdinski", "lazarečki"/, "svadbarski", "žetvarski", "rabotni", "komitski" i "partizanski". Pesme pevaju okupljene devojke ili okupljeni mladići svi u jedan glas i bez odmora, tako da dok jedni uzimaju dah, drugi nastavljaju ili otežu /"vlečeti"/ dok prvi ne počnu. Samo se žetvarske pesme pevaju sa prekidima, zato što rad ne dopušta drugojače. Ranije su, sve do 1945, po Ohridskoj Kotlini putovali i pevali narodne junačke pesme slepi guslari i time/pevanjem i sviranjem u gusle/ zarađivali srestava za život. U tome je bio čuveni slepi guslar Đelija Ciparizoski iz Ohrida, poslednji guslar u celoj okolini. Narodna svirka po selima Ohridske Kotleline ima izrazito narodno obeležje. U svojoj osnovi, ona je čista, bez tuđih primesa; ona je neposredna posledica čovekova života i rada, ogledalo njegove prošlosti. Tek u novije vreme, sa primanjem tuđih sviračkih naprava od neslovenskih naroda, uneseno je i sastavaka koji nisu pripadali Slovenima i Makedoncima. Gradska svirka je u tome pogledu otišla najdalje; ona je počela da niče i da se razvija iz mešovite turske, arbanaske, cincarske i vizantiske i evropske svirke sa osnovnom slovskom i spojila se sa njihovim sviračkim napravama.

Narodnih igara ima takođe mnogo. Jedne igraju još samo žene, druge samo muškarci, a u novije vreme se igraju i mešovito. Mnoge se igre izvode uz pevanje igrača, a takođe u velikome broju ima igara koje se izvode uz pratnju svirke, ali ima i nekoliko takvih u kojima igrači čas igraju uz pevanje svoje, čas uz pratnju svirača. Mali broj igara nije praćen nikakvom muzikom. Za vreme igranja igrači se drže za ruke, za rupce u rukama/najčešće u ženskim igrama/, za ramena, za pojas, ili ukrste ruke spreda ili pozadi/u muškim igrama/. Igrač koji vodi kolo zove se "natanec", a na kraju "opaška". Prvi igrač najčešće drži u desnoj ruci rubac, kojim maše za vreme igranja i daje znak sviračima ili svojim drugovima za izvođenje nekog obrta i čučanja. Seoski igrači igraju nešto drugojače nego građani. Seljaci su slobodniji, okretniji, življi, i često preteraju u tome spoljašnjem izrazu, -- a građani su odmereniji i mirniji u pokretima. Slična razlika se zapaža i kod ženskoga sveta. U gradovima ima i šaljivih igara.

U Ohridskoj Kotlini spada među veoma lepe narodne igre ženska igra sa pevanjem "Koj mi te, mome", s ovim napevom i rečima:

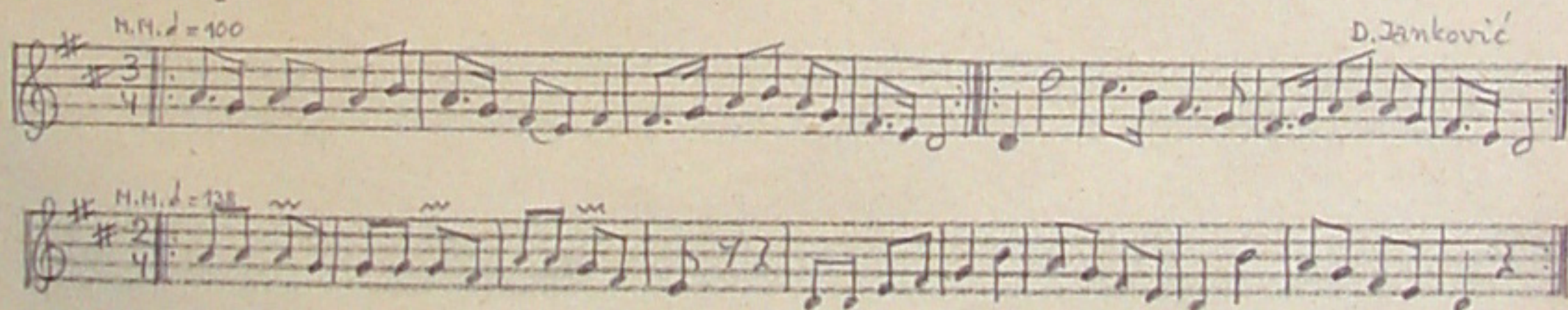
Koj mi te, mome, koj mi te,
Koj mi te sitno, bre, juplelo?

"Ja imam, ludo, ja ima,
 "Ja ima tetka, bre, građanka;
 "Taja me, ludo, taja me,
 "Taja me sitno, bre, juplela".
 Koj mi tã, mome, koj mi tã,
 Koj mi ti soši, bre, džubeto?
 "Ja ima, ludo, ja ima,
 "Ja ima vujko, bre, terzija;
 "Toj mi go, ludo, toj mi go,
 "Toj mi go soši, bre, džubeto".
 Koj mi ti, mome, koj mi ti,
 Koj mi ti skova, bre, đerdanot?
 "Ja ima, ludo, ja ima,
 "Ja ima brata, bre, kuvendži;
 "Toj mi go, ludo, toj mi go,
 "Toj mi go skova, bre, đerdanot".

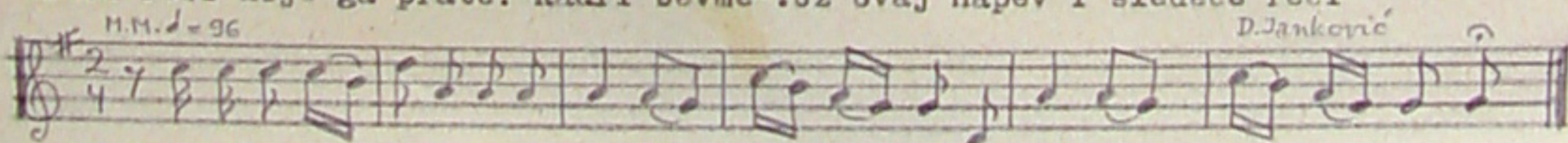
Uz pevanje te pesne igrači najpre naprave sedam koraka udesno levom nogom preko desne i sa privlačenjem desne uz levu i zatim jedan korak levom nogom ispred desne. Potom u drugome delu se igra nastavlja ulevo, tako da se leva noga izbacila napred u vazduh, pa odmah padne za korak ulevo, a posle poga se desnom nogom stupi ispred leve; levom se napravi još jedan korak ulevo, a desnom se ponovi njen prvi pokret; leva se pomakne koso napred i levo za korak, a desna se pomakne iza leve. Pošto se ovaj drugi deo ponovi, leva noga se otsečno spusti pred desnom i tu se zadrži do početka prvoga dela, kada se pokrene i ide sedam koraka udesno. Za vreme izvođenja prvoga dela igračice pognu telo malo unapred i prilikom svakoga koraka njihovo telo zatreperi, a isprave ga kada krenu ulevo u drugome delu igre.

Drugo kolo, koje je najviše poznato u Drinkolu i koje se odlikuje svojom lepom melodijom, "Vraniško", igra se uz svirku, najpre mirno, a potom živo. Uz ovu melodiju

igrači i igračice u prvome delu igre naprave, počinjući desnom nogom, dva ukrštena koraka udesno i ~~xxxxxxxxxxxxxxxx~~ sa privlačenjem leve i ukrštanjem preko desne, a potom se levom nogom počne ulevo i naprave dva koraka kojom prilikom se desna privlači do leve i ukršta sa njom. Potom se sve ovo ponovi još tri puta. U drugome delu igre igrači se okrenu sasvim udesno, počinju desnom nogom i idu udesno sve do osamnaestoga takta, tako da se desnom napravi korak udesno, a leva joj se privuče i postane oslonac tela; zatim se desnom opet napravi korak udesno, a levom ~~xxxx~~ krupan korak udesno, kojoj se privuče desna; zatim se opet počinje levom nogom udesno, a desna se sprema za veliki korak udesno. U osamnaestom taktu leva noga se privuče desnoj, a telo se okrene ulevo; i kada se melodiya ponovi, igrači su okrenuti na levu stranu i počinju igru ulevo levom nogom, praveći u svemu suprotne pokrete. A kada se i to odigra, igranje se produžava ispočetka.

O svadbi se u Ohridu i njegovoj okolini igra kolo sa šaljivom sadržinom reči koje ga prate: "Kadri bevme". Uz ovaj napev i sledeće reči

Kadri bevne, vredni bevne, em vi je zedovne!
 "Tā ne znait, tā ne znait kuća da pometit!"
 Ak ne znait, ak ne znait, če je naučime!
 "Tā ne znait, tā ne znait komad da vi mesit!"
 Ak ne znait, ak ne znait, če je naučime!
 "Uči, karaj, uči, karaj, uka tā ne faščat!"
 Ak ne faščat, ak ne faščat, mavgul če činime!
 "Ta ne znait, ta ne znait momče da si ljubiti!"
 Ak ne znait, ak ne znait, če je naučime!

igrača pođu desnom nogom udesno, a levom naprave ukršteni korak preko desne noge udesno; potom se opet desna pokrene za korak udesno, a leva se privuče do nje i težina tela ne prelazi na nju, tako da u trećem početnom taktu leva noga korakne ulevo a desna joj se privuče bez oslanjanja, -- pa se počinje iznova desnom nogom udesno.

Zanimljiva je igra "Njamska" koja se izvodi bez ikakva pevanja ili sviranja, osim što igrači uzvičuju "pš!" pa je i zato dobila svoje ime. Za vreme igranja prave se šaljivi pokreti. Igra se tako što se najpre telo igrača okrene na desnu stranu, pa desnom nogom naprave korak napred, a levu nogu privuku do desne i prenesu težinu na nju; potom opet desnom naprave mali korak napred, a leva se odigne i u prvome delu pr drugoga takta napravi takođe sasvim mali korak napred, a potom desna noga joj se privuče i primi težinu tela na se; zatim leva napravi sasvim sitan korak napred, a desna se odigne i sprema za novi korak kao ranije.

Od ostalih kola koja se igraju u Ohridskoj kotlini mogu se spomenuti samo po imenu neka najčešća, od kojih su neka ženska i sa pevanjem, a druga mešovita i sa sviranjem uz gajde ili uz zurle i tupan ili uz "šalgije": "Edno moniče maleško", "Stapna Rada na dāskata", "Pošlo mome v livada", "Pravoto", "Ti mome, ti sevdo", "Koja beše taja ščo pomina v temnina", "De j more Mitre, ti pusti parde", "Nikola šetat niz dvora", "Mažot odit na oranje"/uz pevanje/; "Mome odit niz livada", "Brčeski mominja", "Prsten mi padna"/uz pevanje i sviranje gajdi/; "Četvorka"/uz gajde/; "Cigančica"/uz kaval/; i mnoga druga uz pratnju raznih muzičkih sprava koje se upotrebljavaju u okolini Ohrida: Alinče, Toskanče, Čamče, Beranče, Beličko, Resensko, Kičesko, Suvostopalsko, Mesokastransko, Velgoško, Struško, Teškoto, Pravoto, Za ramo/Ramo za ramo/, Komitsko, Kasapsko, Povlečeno, Povračano, Vrteno, Bajrače, Vlaško, Ibraim Odža, Sirto, Pajduško, Maško oro, Eleno, Babeto, i druga.

N A R O D N I   O B I Č A J I   U   P R E S P I

Podela Prespe na Gornju Prespu i Donju Prespu poklapa se i sa razlikama u govoru, u nekim običajima i, pored ostalog, osobito u nošnji. Dok se, na primer, u Gornjoj Prespi stari slovenski nosni glas žigovara većinom kao "a", a manje kao poluglas "ǣ", u Donjoj Prespi on je uglavnom pretvoren u "o"/"ro-ka", "moka", "zob"/.

Običaji u Prespi imaju nečega zajedničkoga s običajima u Ohridskoj Kotlini, osobito u dodirnim krajevima. Ta zajednička odlika nastala je i zbog toga što je u Prespu dolazio priličan broj porodica iz sela Ohridske Kotlinne i donosio neke svoje etničke osobine. Sličnost se ogleda i u društvenim i u verskim običajima, ali zbog zemljišne izdvojenosti Prespe od susednih predela i zbog društvenih događaja u prošlosti, nastale su neminovne razlike u običajima, koje su pogotovu osetne u mnogim nazivima praznika i običaja i u pesmama koje su vezane za njih.

DRUŠTVENI OBIČAJI— Običaji o rođenju u Prespi vezani su za slična verovanja o trudnoj ženi i o porodilji /"leonka" ili "ljonka"/ kao i u Ohridskoj Kotlini. U njima nema osobitih praznika ni treće večeri, kada dolaze "naračnicite" ili "bababite"/zato što su stare/, Tada se dete obdaruje raznim stvarima koje odgovaraju njegovu polu: ogledalom, rukavima, iglama za pletenje, oklagijom /za žensku decu/, a strugom, teslom ili sekirom /za mušku/. Ako ženi ne traje porod, ona umota dete i preda ga dvema do trima babamama koje ga u naručju odnesu u područje drugoga sela i ostave na put, a same se sakriju negde u blizini. Ko prođe i vidi dete biće mu kum/pa ma ko je vere bio; ako je muhamedanac neće ući u crkvu, ali će on ipak odrediti ime detinje/. Prve subote pre Sunčeva rađanja tome se detetu probuši desno uvo i u nj stavi srebrni obodac zato da bi trajalo. O krštenju se gleda da mu ime bude Trajan ili Živko ili neko kojeg nema u selu. Ako pokazuje znake od padavice/"od loša boles, bog da čuvati"/, daje mu se ime Volče ili Spase. Dok je dete nekršteno, zove se "Krlē" ili "Krluvče" ili "Krluvče"/muško/ a žensko "Bubera" ili "Buberče".

Običaji o svadbi /"za brak"/ u Prespi imaju samo nekih odlika od običaja u Ohridskoj Kotlini. Veridba se vrši skoro na isti način. Pored razlika u svatovskim pesmama koje se pevaju kada svatovi idu po nevestu, u nevestinoj kući u odajčetu, kad uđu deveri da nevesti navuku obuću, uđe i mladoženja sa kumom i starim svatom i svi stanu ispred neveste i njenih drugarica. A kada im se naskoro donese sofru sa jelom, oni sednu i jedu. Posle toga nastaje njihovo otkupljivanje uz razne pesme. Mladoženji se peva ova:

Jadi, jadi, zetašine,
Jadi, jadi, ne strami sa,
Ne puli sa gore, dolu
Kako mačka po cironći,
Ljubna ti je mnogu arna, —

A starijem deveru:

Koga dojde, postar dever,
Koga dojde, koga sedna?
Što ti ljubna naračveše,
Da ne jadiš, da ne piješ,
Da ne mi sa opijaniš,
Deka mi si čuždo selo,
Da ne ti sax šega bijati
Plati, plati, postar dever,
Plati, plati ušinata!

Ovaj običaj se zove "zaranvanje".

Pred izlazak verenice iz odajčeta na venčanje, kum joj stavi veo

/"prevez"/, i tada se zapeva ova pesma:

Ne predavaj sa devojko,
među dva mladi deveri,
Među dva korna bosiljoki
Snošti si bevme na voda,
Ti mi se luto kolneše:
"Družinici, verni, neverni,
"Ako sa od vas odelo,
"Od koski da sa podeľa".

Alov, tatko, alov,
Alov da mi činiš
Moje belo ruvo
Što su go praila
Ušte od malečko
Ušte od malečko,
Od deset godini.

Kada se oprašta od svojih roditelja, devojke joj pevaju redom ove pesme :

Puknala, majko, tresnala,
Momčeto ti go zedovme,
Dvorjeto ti ošutivme,
Stomnite ti ogrdivme!

Pošto se ode u crkvu, izvrši venčanje i krene momkovo kući, svi običaji koji se u Ohridskoj Kotlini izvode sa nevestom pre ulaženja u kuću, u Prespi se izvrše u dvorištu. Kada svekrva ponese staru povezaču i kada joj zapale a nevesta joj da novu, tada se ispod svekrve prospe voda i prave šale kako se tobož pomokrila od radosti za nevestom. Nevestu izvodi i zaigra u kolu "Idit Jana" sa pevanjem kum.

Na "prviče" nevesta ide sa petnaest do dvadeset lica, među kojima su i njen svekar, svekrva, deveri, jetrve i drugi rođaci, i ostaju dve večeri, a sledeće nedelje dolazi mladoženji tazbina sa još više lica /do dvadeset i pet/. Posle nekoliko nedelja je i "vtoro prviče" sa manje rođaka.

Među samrtnim običajima u Prespi treba istaći da se samrtniku stavlja novčić u usta, u nedra i u džep, da bi njime mogao kupiti sebi mesto na "Onome Svetu", a prijatelji koji imaju svog umrlog donose mrtvacu jabuku sa zabodenim novcem i reknu mu: "Na, da mu go daiš na Mitreta" /ili "na vilan ček"/. Ako umre prvo dete i da bi se održala u životu ostala koja će se roditi, nevesti se daje živi petlić u ruke i sa njim zaigra rti puta, idući obično udesno u krug, i govori: "Pukni, tresni lošo; jaz će igra i će pjal" Plakanje nastaje tek posle toga.

Seoske, manastirske /"panadir"/, rodovske /"sluga" i "zaslug" uoči slave /i lične /"ime"/ slave praznuju se s istovetnim običajima kao u Ohridskoj Kotlini. U Prespi se samo dva veća manastira odlikuju svojom slavom: Velika Bogorodica u Jankovcu i Mala Bogorodica u Slimnici.

O Božiću /"Božik"/ i u Prespi ima koledanja. A na Novu godinu ~~xxx~~ /"Sveti Vasilija", "Vasilevden"/ se ide na "suroa" i igra za novac sa kartama /"s kambil"/. Ranije su se toga dana pravili "babušari" i skupljali namirnice. Pravi se i sada "pečivo" /pita/ sa novčićem između kora.

Na "Vodici" ili "Vodokrs" /Bogojavljenje/ se ujutru stavi sekira nasred kuće i preko sekire žeravica, pa se preko nje triput skoči "tokmunodžečki" prema suncu, pa se popije malo osvećene vode od Nejatke /uoči Bogojavljenja, to jest na Krstovdan/, i to se smatra kao "polojna pričesma".

Na Svetoga Trifuna /"Trum Pijanica"/ se ide u vinograd sa jelom i vinom da se zaražu tri loze i da se zakopa jaje usred vinograda ili vrta, da ne bi padao grad.

Zadušnice i Poklade se praznuju sa sličnim običajima. Ide se takođe na "proštavajnje", a devojke ne jedu tri dana, osobito devojke koje su prve rođene. Na "Čisti ponedelnik" se sve posude pere i čiste naćve i "stomnarnici" od masnoća.

Na "Mart" se prave "martinke" i tom prilikom se govori:

Šijam, šijam, što šijam:
Na dušmanite ustite;
Vrzvam, vrzvam, što vrzvam:
Na dušmañi nodzete!

Kada se ugledaju laste, bace se martinke o vrbu uz izgovaranje ove pesmice:

Lastoice, gramatnice,
Na ti sino i zeleno,
Daj mi belo i crveno!

Na "Lazara" devojčice idu "s Lazara" i navraćaju u kuće i svakome pevaju poneku pesmu, a dobijaju namirnice ili novaca. Veće devojke koje su išle napred zvale su se "tančarćí". Svaka "lazarička" pesma ima umetnutu ili dodatnu reč "Zaru". Kada se skupljaju "Lazarke" pevaju ovu pesmu:

Udre dzvezda nad selo,
Lazarćite stred selo,
Berete se, Lazarćí,
Da igrane Lazara,
Ut je ednaš v godina
Kako cveće v gradina!
Koja imat mila ćerka,
Promeni ja, naružaj ja,
Ta dadija stapče v raka,
Ta pušti ja so Lazarćí!

Na "Cvetnici" se mora jesti riba; ako nema, dosta je "so ribina koska da go kopniš zobot" ~~xxxxxxxxxx~~.

Na "Velivden" /Uskrs/ i pre njega, običaji se ne razlikuju od običaja u Ohridskoj Kotlini. Devojke i neveste su rano išle na "sretselo" i igrale prve uz ovu pesmu:

Beri sa oro golemo,
Nautro da sa soberiš,
Navečer da sa razdeliš
Kako sa delit jabolko
Na dvanadeset valčina.

Potom sepevaju i druge pesme i igra uz svirku/"svirba"/. Prvi petak posle Uskrsa se zove opet "Veli petok". Te večeri se završavale uskranje svečanosti i prazniku pevala ova pesma:

Lele, lele Velivden,
Koga dojde, pomina,
Nije ne ta vidovme!
"More ćori ćorački,
"More slepi slepački,
"Kako ne ma vidovte,
"So oči ma gledavte,
"So usta ma pejevte,
"So nodzi ma igravte!"

Sutradan se išlo u Resen na tržišni dan.

Ljuljanje i merenje težine o Burđevdanu je i u Prespi u običaju. Za vreme ljuljanja se peva ova pesma:

Kon kaj da je potfrlime, Burde le,
Oduvdeka preku reka
Kaj Stavreta za Alekca.

Čije mome na lešajka?
Čije da je, tatkovo je,
Tatkovo je, majkino je

Mome sa krlat /ili "luhat"β na osojnica,
Ludo je pulit od presojnica.
Uoči Đurđevdana se ide u planinu "na paprad", a kada se vraća peva se ova pesma:

Odzgora gredat devojci,
Na ramo nosat paprada,
Paprada meka postela.
Na neja ležat junaci,
Junaci ta i devojci.

Ako nema crvenih jaja od Uskrsa, na Đurđevdan se ponovo oboje nekoliko komada.

"Eremija" je u Prespi takođe namenjen teranju "gadurije", i uoči njega se ide na "bilči"/lekovito bilje/. Na odlasku se peva ova pesma:

Ajde Donće da ojme na bilči
Na vrv na planina, na ramna rudina,
Bilči da berime, doma da nosime,
Doma da nosime za silnoto stado.

"Duš"/Duhovdan/ je praznik posvećen mrtvima. Posle jutrenja i deljenja za dušu, jedna stara žena ili neka druga koja je prestala radati, uzme krčag sa voćem i prska sve prisutne zato da ih ne bi buve jale.

Uoči Ivanjdana/"Ivanden"/ se okupe devojke i popnu na neku uzvišicu, čardak, ili na kola i zapevaju ovu pesmu:

Ivano, divan devojko,
Kači se gore na divan,
Razgledaj gore i dolu,
Da vidiš čudo golemo,
Da li je pole požnato,
Požnato ta i vrzano.
"Site polinja požnati,
"Solunsko pole nežnato,
"Nežnato ta ni vrzano", —

a potom ovu:

Ivano, gorka Ivano,
Gorci si rizik imala
Što zede momče Poljanče:
Poljani mi sa prokleti,
Dur ne preterat, ne sedvit.

Ujutru rano se ide na mesto Ivanden u Nisiji niže Ezerena gde se igra i peva. Tamo su se i ranije gledale devojke i "bendisvale". Ranije se išlo i na Rasnicu blizu Resena i tada su se devojke zabrađivale toliko da im se nije moglo videti lice. One su stajale sa majkom. Kada bi prošla neka žena sa sinom za ženidbu, devojčina majka je otkrivala svoju ćerku da je vide momak i njegova majka. Toga dana je moglo doći i do razgovora o sklapanju svega što prethodi braku. Na Ivanjdan ujutru, pre Sunčeva izlaska, bere se "bolivač"/bela Rada, labljak/ i drugo lekovito bilje. U Resnu i Jankovcu se na taj praznik pravi "Ivan-ka", lutka od đuma i trave i cveća, koju devojke nose po kućama i pevaju pesmu "Ivano, Ivan-devojko"/i dalje kao u prvoj gornjoj ivanjskoj pesmi/, pa dobijaju novaca i namirnica/brašna, masti/, od kojih prave pitu.

Dodole su u Prespi poznate pod imenom "liljak". Kad idu po kućama, pevaju ovu pesmu:

Oj lilija, oj, svet Ilija moj,
Boga molit siračence

Da zagrnit, da zavrnut,
 Da zavrnut silno dožde,
 Da porastit beričetot,
 Da sa rodit vino, žito,
 Da sa rodit mašci deca.

Na četvu se ide rano u zoru i sa pesmom:

Poručaj, Stojno, poručaj,

Poručaj silca, piperca /zato da je ne "razbije" kukavica/. A

kada dođe vreme za plandovanje/"meriz"/:

Povej, vetre, povej, — i...!

Silen od moreto,

Laden po poletu,

Po beli argati!

A u podne/"na pladnina"/:

Zastanalo letno solnce

Strede nebo, strede zemja,

Strede grada na nov pazar.

A kada se bribljiva vreme za odlazak:

Solnce na zavod odeše,

Devojka tärčat po nego:

"Postoj mi, solnce, počekaaj,

"Jaz nešto ća te opitam,

"Da li će utre ugreješ,

"Da nije rano stanime,

"Rano na četva da ojme?"

Čim se požnje njiva, ostavi se devet neščupanih stabljika pšenice i od njih se napravi pletenica /"kocak"/, i to se zove "Brada". Potom se do nje stave devet kamičaka i malo iščupane trave. Posle toga devojka ili nevesta iščupa tu "bradu", pa njome i travom veže srpove i sve stavi na zemlju i preko njih devet kamičaka, pa se okrene Suncu, prekrsti se i kaže: "Gospodi pomoži! Što rabotavme, so zdravje da sa jait; da sa živi luđe! V godina poradosni da dočekame! Nije pšeinca rabotavme, pšeinca će jaim; na gluvcite će mu zanesa kamenje, taja će mu je rana!" Potom se sagne i ustima dohvati svih devet kamičaka, zahvati šankom pšenice i stavi u nedra, postavi srpove na rame i krene kući ne govoreći ni reči, zbog čega je i prozovu imenom "Nema". Sa Nemom krenu i ostali žeteoci. Kada stigne kući, otvore joj amber, a ona spusti u nj najpre kamičke, pa pšenicu i najzad srpove, i tek tada progovori: "Aj za mnogu godini, v godina poradosni, so zdravje da sa jait!" Tada je vlasnik njive obdari novcem, a ona mu poljubu ruku. Te večeri se daje svima žeteocima večera i peva se.

N A R O D N A   N O Š N J A   U   G O R N J O J   P R E S P I

Stara muška nošnja se danas može videti samo ponegde/na primer u Carevu Dvoru/ kod najstarijih ljudi. "Gašti" i košulje muške su ranije pravljene od beloga domaćeg kudelnog ili pamučnog platna. Košulje su bile vezene oko grla, po kukavi grudima, a gdešto i po rukavima oko manžetna. Na njome su nosili "elek" od domaće tkanine /"kla'na"/ s optokama/"gajtanci"/. Neki su zimi preko njega nosili i crno sukneno "vermele" s optokama. Preko njega je bilo "kusale" sa dugim rukavima, a docnije sa kraćim/do lakata/. Sukno je bilo crno ili suro. Sasvim gore se nosila "čurdijsa" od beloga sukna s optokama belim. Ona se od pojasa naniže širila zvonasto, jer je imala dosta "klinoi". Bilo je mladih lica koji su imali čurdijsu sa dvadeset nabora/"du'ci"/. Čurdijsa se opasivala pojasom koji je najpre bio crn i dugačak kao kod žena, a potom crven i širok. Na njemu su često bili "silavi". Na nogama su se nosile šarene čarape i opanci od raznih tvrdih koža, a nedeljom i praznikom "konduri". Zimi su se preko gaća i ispod košulje nosile bele suknene "bečve", a potom crne vunene "šalvare". Neki su preko čurdijsu nosili i "resačku" bez rukava ili sa njima. Za vrre-

me još veće hladnoće nosili su suri gunj sa kapuljačom /"jaguška"/, a preko nogu "objala" koja su se zakopčavala kopčicama. Na glavi su imali "ves" u tursko vreme, a inače kapu čupavu ili od sukna tamnog ili kožnu kapu sličnu šubari. Ranijih godina su s muškarcima nosili perčine /"perče"/.

Stara ženska nošnja je takođe pretrpela veliku izmenu. Košulja je bila vrlo dugačka, široka i na rukavima bogato vezena u vidu kvadrata čiji se broj stepenasto smanjivao dalje od ivice u pravcu ramena. Na grudima nije bilo vezova u tkivu košulje, nego se na njih prišivale odvojene šare i zvane "dubinja". Grudi su bile zaštićene "gušnikom" od pliša /"kadife"/, i ukrašen srmom. Na donjem delu je imala "čikminja", "ojminja" i "svitci". Na njome se nosila "džupa" od dve pamučne tkanine /"astar" i "aladža"/, između kojih je bio prošiven pamuk. Preko nje je bio "šegun" od belog sukna sa rukavima do ispod lakata, sa ukrasima na neđrima i rukavima /"prčalci"/. "Elek" je bio napravljen od istih tkanina i srestava kao i "džupa". Preko njih se nosilo "džube" bez rukava, koje je nekad bilo i teget boje /"čivit"/ i postavljeno krznom, ali većinom tamne sure boje sa crvenim optokama, — ili "resačka" crna, preko njega oko struka opasivao se tkani vuneni pojas širok do pet santimetara, a ozgo je dolazila "vuta so resi" ili "bovča". Na glavi se nosilo "kapče so pleteinca" pod bradom, a samo se negde nosio i sokaj, i preko njega beli "dulben". Na nogama su žene imale šarene čarape sa opancima ili kondurama.

Mladoženja je morao imati "ves" na glavi, a na telu bogatu "resačku" sa mnogo gajtana /tada je stajala 400 groša/.

Današnja muška i ženska nošnja u Prespi nastala je zbog zabrane koju su izdale "kumitite" još pre 1903. Sadašnja muška nošnja je uglavnom crne boje. Nošnja od beloga sukna i istih delova koje je imala stara nošnja, jeste velika retkost. Nešto bele boje nalaze se kod starih ljudi, kod kojih se počela mešati sa crnim haljećima /u Leoreci, Brajčinu, Dupenima Donjim/. Osim crnih bečvi ili šalvara, koje su većinom od debelog sukna, sve ostalo je kao u gradu. Današnja ženska nošnja je vrlo prosta i neukusna. Do tela se nosi vunena "vanela". Košulje su bez ikakva veza i veoma kratke /kod devojaka i mladih žena do kolena ili i iznad njih/, a rukavi skoro pripijeni uz mišice i nešto ispod lakata. Na grudima nose "krpče" koje pokriva otvor košulje. "Džupa" je danas veoma otvorena spređa, tako da se veliki deo košulje vidi po trbuhu. "Šegun" je sada sasvim crn i retko kada s optokama. "Bovče" su sve više od obične pamučne tkanine, a manje su tkane od vune, i opasuju se ispod struka. Na nogama se nose crne ili tamno plave vunene čarape sa kondurama ili nanulama. Glavu zabrađuju starije žene maramom tamne boje a mlađe maramom bele boje, i često pokrivaju i usta sa bradom, a krajeve puste po ledima ili dva kraja zavuku u nedra.

Suknene delove nošnje i danas izrađuju terzijske, većinom u Resnu, a ranije su ih šili čincari iz Malovišta, Gopeša, koji su dolazili u sela, ali je bilo i meštana Makedonaca koji su naučili taj zanat.

Muška narodna nošnja u Donjoj Prespi bila je uglavnom kao i stara nošnja u Gornjoj Prespi, dok je ženska nošnja bila mnogo lepša i kitnjastija od ženske nošnje u Gornjoj Prespi. Preko "fanele" i "košulje" se nosio beli "džabadan" a preko njega bela "čurdiya" otvorena spređa, prepasana crnim pojasom i kaišem. Na glavi je bila "kapa", često od krzna. Iznad "gašti" su bile "klašni" do više kolena ili do butina, koje su se držale vrvicama /"podveski"/, a preko njih su se obuvali opanci ili kondure. — Ženska nošnja je imala vrlo lepe bele suknene "šegune" sa rukavima do lakata i sa ukusnim šarama. Izraziti deo su bili "rakavčinja" koji su visili od ramena do niže pojasa i završavali se kitom u vidu rese. Grudi, cepovi i zadnji deo šeguna bili su lepo ukrašeni šarama od crvene boje i malim resama. Sada je taj "šegun" sasvim crne boje i bez ikakvih šara, osim što ima optoke ili gajtane. Umesto šarene pregače sada se nosi sasvim crna "futa". i marama na glavi je danas crna. Crn je i pojas, koji je u vidu pletenice; crne su i čarape ili dokolenice /"kalci"/ i kondure. Ženska nošnja Donje Prespe se može odmah poznati po tim crnim znacima. Na njoj je bela samo košulja koja je prilično dugačka.

Cela Prespa obiluje narodnim pesmama. One se pevaju u selu o svečan-
 nim prilikama, o praznicima i o radu na polju i u kući. Peva se u jedan glas.
 Ima junačkih /"kraljskih", "starzamskih", "kumitskih"/, obrednih, radnih, i
 ljubavnih pesama. U selima Prespe su ranije glavne i jedine sprave za svira-
nje bile gajde i kavali, a sad ima najviše "grneta" /klarineta/ i "tapana",
 a pojavila se i harmonika. U gradu su svirači Čigani ili mesne "čalgadžije".
 Ranije su u Prespu dolazili slepi guslari iz Mavrova u Grčkoj i iz okoline
 Ohrida, Bitolja i Prilepa. Igre se igraju veoma mnogo. Prespanci su okretniji
 i bolji igrači od stanovnika Ohridske Kotline. U Prespi ima takođe čisto
 ženskih, muških i mešovitih igara. One se izvode uz pesmu ili svirku. Najpo-
 znatije su ove: "Ne sedi, Džemo, sloboden", "Ajde Šefci, Šefci", "Se zađađe, Sto-
 jane", "Ajde Karalambo", "Ela Veliče", "Kupila mi mama" /sve uz pevanje/; "Asa-
 man", "Nešeto", "Čamčeto", "Maško oro", "Selsko oro", "Kavadarsko", "Karavlaško",
 "Vlaško", "Kasapsko", "Tursko", "Sofisko", i "Dermanče" -